

Д-67-3.с.
Х6428

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ЗАПОВІТНЕ СЛОВО

ХАРКІВСЬКЕ КНИЖКОВО - ГАЗЕТНЕ ВИДАВНИЦТВО

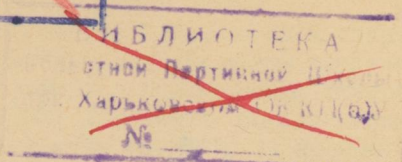
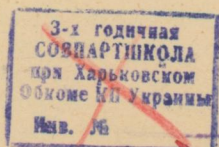

467

В
ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

ЗАПОВІТНЕ СЛОВО

ПОВІСТЬ

ХАРКІВСЬКЕ КНИЖКОВО-ГАЗЕТНЕ ВИДАВНИЦТВО
1949

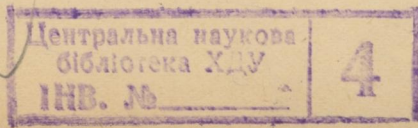
Редактор
Є. Суркова

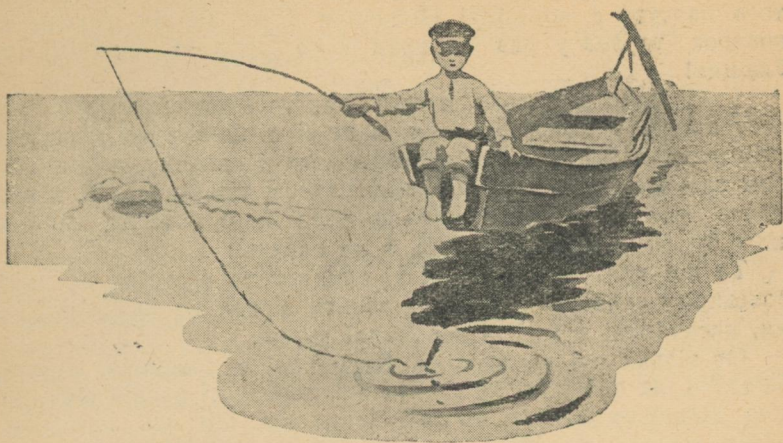
Художники
М. Гнойовий, І. Філонов,
М. Фрадкін

Д-67-з.с.

06

07
x6428

ВАСИЛЬКО

У вогкий пісок глибоко вбито вербового кілка. З його вёрхівки потяглись на всі боки молоді кучеряві паростки, і здає-дека здається, що це хтось почепив, пустуючи, крилатого зеленого бриля.

Кілок підперезано вірьовкою, а до вірьовки прив'язано за кільце легкого, зшитого з дощок човна.

На човні, звисивши над водою босі ноги, сидить з вудкою восьмилітній хлопчик Василько. На ньому злинялий від сонця невідомого кольору картуз з переламаним посередині козирком і закачані до колін штаненята, підв'язані ремінцем. Ще недавно вони трималися на хлопчику за допомогою полотняної стьожки, перекинutoї через плече. Але з того часу як Василькові пішло дев'яте літо, стало вже незручно ходити з такою стьожкою — адже він уже не малюк.

А картуз ще місяць тому був новісінький, козирок блищав мов дзеркальце. Та що вдієш, коли хлоп'яче життя таке бурхливе, що відразу ж вступає в гостру суперечку з чистою сорочкою або з новим картузом!

Може, думаєте, що не шанує Василько одежі? А побачили б ви, як стрибав він з радощів, коли батько привіз йому того картуза з ярмарку! Побачили б ви, як він дмухав на козирок та раз у раз витирав його рукавом, щоб дужче блищав!

І хіба знає Василько, як воно так трапилось, що він одного разу приніс у цьому ж таки картузі з блискучим козирком спійманих раків, а потім упустив його в калюжу, а ще згодом забув на дворі. (А клятому Сіркові тільки того й треба: почав гратися з картузом — покусав його, пом'яв лапами, наче це йому якась іграшка, а не картуз!)

Та що картуз! Брови — і ті злиняли та вигоріли на дніпровському сонці так, що й не взнати, брови це чи білі пір'їнки, вискублені з хвоста необачної курки.

От тільки очі не вицвіли. Вони карі в хлопчика, карі та блискучі, як свіжі достиглі черешні, збризнуті вранішньою росю. Дивишся на них, то так і здається, що ось зараз підскоче жвавий горобець і клюне їх у самісіньку соковиту серединку.

Скаже було мати:

— І в кого ти вдався, Васильку, — сам русявий, а очі як у чорнявого?

Василько подумає, подумає і відповість поважно, із знанням діла:

— Так що, мабуть, в самого себе вдався.

Вудить сьогодні Василько мало не з обідньої пори, сидіти йому незручно, в нього давно отерпла нога, і іншого разу хлопчина вже, напевно, пішов би додому. Але сьогодні піти ніяк не можна. Завтра вранці приїздить з міста батько (він поїхав туди в справах), і Василько будь-що заповзвся наловити йому на юшку бубирів.

Розпечене сонце на заході вже шубовснуло в Дніпро, і вода навколо далекого бакена посередині ріки закипіла, вибухнула стовпами рожевої пари.

Щочепившись на гачок, товсті бубирі пищали — ледве чути, як мишенята, а сердиті йорші настовбурчували колючки. І сходили слизотою.

— Ат, слиняві!

Впіймані рибки довго і глухо стукали в човні.

Запізніла чайка, згорнувши крила, каменем упала на мілину так близько від Василька, що він чув посвист повітря і плюскіт, коли вона вихопила з води рибинку. Потім чайка звилася вгору, на мить застигла над рікою, відбиваючись в її

дзеркалі кожною своєю пір'їною, і, розпачливо скрикнувши, стрімголов подалася шукати зникле сонце.

Хлопчик чує за собою кроки. Він знає — це мати.

— Васильку, вихлюпай з човна!

Ну, звісно, без нього ніколи не обійдуться!

— Аякже, мені тільки й роботи, що вихлюпувати воду, — сердито бурмоче він.

Насправді ж хлопчина дуже радий і гордий з того, що ось зараз мати забере його з собою світити бакени. Він уже сам щиро вірить у те, що без нього матері й справді невправка.

Він накручує на вудилище льоску і збирає в торбину рибу. І доки мати виносить з постової будки весло й ліхтарі, Василько іржавою бляшанкою вичерпує з човна воду. Він це робить повагом, не кваплячись, кожним своїм рухом наслідуючи батька, котрий неодмінно приїде завтра і визнає, який у нього Василько помічник!

Мати з гуркотом кидає в човен весло і обережно ставить ліхтарі.

— Як, Васильку, дуже протікає?

Хлопчик відповідає не зразу, він знає ціну своєму слову — так, буває, і батько не поспішає, а спочатку подумає.

— Давно б треба смолою залити. Такі з нас хазяї!

Він не помічає, як посміхнулася мати — старує синок.

— А яке ви весло взяли, мамо? Було б оте, зелене.

— Нічого, і це добре, синку, — легеньке, похватне.

Мати одв'язує човен і відштовхує його від берега.

Вона гребе безшумно і вправно, як людина, що добре знає своє діло. Василько вдивляється в оповитий присмерком водяний простір. Протилежного берега вже не видно. Там тільки вгадує зір темну неясну смугу. Та захід ще не погас. В тому місці, де сонце впірнуло в ріку, блукають і коливаються химерні відсвіти, полохливі й ніжні, як дихання.

Якийсь великий птах низько пролітає над човном.

— Що воно, мамо?

— Чапля, синку. На озера потягла, додому.

— Там у неї і діти є? Еге ж?

Хлопчик думає про чаплиних дітей. Як їм, мабуть, страшно самим сидіти в очереті й чекати матір... Він аж здригає плечима, і вже нова думка приходить йому в голову:

— Мамо, це — чапля, а де ж їхній чап?

— Хто? Як ти сказав?

— Ну чап, їхній батько?

Замість відповіді мати голосно сміється, і Василько розуміє,

що сказав щось недоладне. Його образив цей сміх, і хлопчик сердито замовк.

— Аго-ов!

Василько швидко обертається на покрик. На човен насувається щось велике, незграбне, схоже здалека на копицю сіна. Це порон — величезний човен, вкритий помостом. На ньому віз із свіжою травою і пара коней, а навколо ворущаться й розмовляють люди. Двоє молодих хлопців упираються в дно ріки довгими й товстими жердинами, рұхаючи порон уперед.

— Припізнились, тітко Галино, — гукає один з них до Василькової матері. — Зараз пароплав пройде!

Василько впізнає в ньому парубка Лукаша, того самого, що провадить у колгоспі всякі досліди з насінням. Колись він подарував Василькові живого їжачка, і з того часу хлопчик вважав Лукаша за свого щирого приятеля.

— Дядю Лукаше! Ку-ку-рі-ку-у! — раптом гукає до нього хлопчик. — І я тут!

— А що там у вас, тітко Галино, за півень кукурікає? — обізвався Лукаш. — Давайте його нам в юшку на вечерю.

— Еге ж, не дам, — відповідає Василькова мати. — Шкода. Він у мене голосистий... Багато накосили сьогодні?

Лукаш щось жартівливо відповів, і на пороні всі зареготали.

Василько знає, що це косарі повертаються з острова.

Острів лежить посеред Дніпра за два кілометри від колгоспу. Хлопчик ще ні разу там не був, але в його уяві цей острів повний хвилюючих і таємничих принад. На ньому є глибоке озеро, де водяться такі старі щуки, що в них зуби як у Сірка. Трава там росте ось така заввишки, а в ній ховаються і лисиці, і куріпки, і зайці. Дуби там такі товсті, що не обхватити й десятьма руками, і в їхніх дуплах мостять гнізда сичі. А хіба не бачили на ньому вовка?

Не думайте, що це такий собі звичайний сірий вовк. Ні, цей вовк незвичайний. Атож, він з бовкалом на хвості. І це щира правда, а не брехня, бо про цього вовка розповів Василькові Тимко Куличок (отой, що пасе корів і найкраще грає в «свинки»). А він ніколи не бреше, отой Тимко. Він так і сказав: «Хай мені язик усохне, як брешу». І язик не всох ані скілечки.

Того вовка ще малим вовчентам узяв у лігві дядько Панас Гайдебуря і прив'язав йому бовкало до хвоста. Вовчента ж візьми та й утечи взимку на острів — шукай вітра в полі! Тепер воно виросло, а бовкало навіки залишилося на хвості.

Такий лютий вовцюган виріс — усе шукає дядька Панаса, щоб помститися за знущання. Звісно, голодує звір — ні підійти тихо до зайця чи до птиці, ні підповзти: бовкало стукає.

Коли на Україну вдерлися німці, то на острові був партизанський табір, і одного разу партизани спалили на Дніпрі німецький пароплав. А тоді німецький каральний загін висадився на острів, та партизани перебили всіх німців до одного.

Важкий порон пропливає мимо і наче розпливається — тане в густих сутінках.

Човен стає впритул до бакена, який злегка гойдається на поплавах. Мати засвічує ліхтар. Злякана світлом, вдарила у воді велика риба.

Василько схиляється над бортом і вдивляється в глибочинь. Вода вже чорна, зовсім чорна, і в ній тремтять золоті м'ячі. Зорі!

А що коли б сплести сітку і запустити її в глиб дніпрову?

Хлопчик і сам добре знає, що нікому не впіймати в сіті зорю, але йому хочеться думати, що зірка вже зав'язана в його торбинці і він несе її показати Тимкові. Як же він здивувався б!

Там, де проплив човен, тепер скрізь миготять зелені й червоні вогники. Василько вдивляється в темний мовчазний берег. Десь далеко блимає гарячим оком перевальний стовп.

Легенька хвиля ледве помітно зносить човна вбік. Мати поклати весло і наче скам'яніла. Ні плюскоту, ні звуку...

І в ту саму мить, коли Василько відчув, що заворожена тиша ввіходить йому аж у серце, десь далеко пролунав густий трубний звук. Він покотився по всій заснулій ріці, і враз усе ожило: дмухнув вітрець, хлопнула хвиля, човен гойднувся — і мати рвучко повернулася і взяла весло.

Вдалині народилися вогні. Василько знає, що то з'явився з-за острова пароплав. «Чап-чап, чап-чап» — пливе здалека по тихій ріці.

— Мамо, підождемо, — просить хлопчик.

Вогні наближаються, шум зростає. Десь на березі обізвалось луною: чап-чап, чап-чап...

Пароплав виростає перед очима як заллятий вогнями дім. Він пропливає яскравою живою картиною, і Василькові добре видно освітлені вікна кают, в яких миготять обличчя, капітана на містку і рульового.

Громохкий шум води на хвилину оглушує хлопчика, хвиля високо підкидає човен, Василько хапається за материні коліна.

На освітленій палубі з'являється чиясь маленька постать. Василько бачить, що це хлопчик у матроському одязі, в безкозирці із стьожками. Хлопчик, мабуть, помітив човен на хвилях, схилився через поруччя і щось гукнув.

Пароплав проплив мимо, але Василька чомусь дуже вразив цей незнайомий хлопчик на палубі.

Невже він теж матрос? І що він гукнув?

Неясна заздрість просипається в серці. Хлопчик живе на пароплаві, він — матрос, може навіть він рульовий. Він пропливає весь Дніпро — від краю до краю — і бачить усі міста, про які розповідав колись батько. Ось і зараз він пливе до великого міста, де будинки такі високі, що коли дивитись на них знизу вгору, то обов'язково впаде з голови картуз.

Човен повертає до берега. Василько відкидається на спину й підкладає під голову руки. Зорі сиплються на нього дзвінками підківками, вони засипають хлопчикові груди, ноги, все обличчя. Він намагається струсити їх з себе, але не в силі поворухнутись...

Тупий поштовх будить Василька. Він схоплюється і розуміє, що човен ткнувся в прибережний пісок.

— Приїхали, синку, — чує він голос матері і бачить її темну постать. Вона прив'язує човна і з веслом на плечі йде до постової будки.

— Мамо, ви як солдат з ружжом, — сонним голосом проказує Василько.

Він намагає в човні мокру, холодну торбину з рибою і йде слідом за матір'ю.

В постовій будці тісно, та доводиться поки що жити в ній. Німці спалили хату, а нова хата ще будується.

Проте Василькові добре й тут. Він з задоволенням втягує в носа міцний дух смоли, гасу і соснової живиці, яка виступає з нагрітих за день дощок. До нього приєднуються лоскотливі пахощі сухого сіна.

Він спить у кутку на сіні, вкритому зверху рядном. Яка чудова, благодатна постіль, як вона обіймає і ласкає міцне, здорове тіло хлоп'яти, насмалене за день сонцем, зморене, скусане комарями.

Впавши на рядно, Василько вже не має сили піднятись.

— Мамо, повісьте торбинку на гвіздок, щоб кішка не зайняла.

— Молодчага, стільки наловив! — чує голос матері немов з-за глухої стіни.

Вона чистить біля порога рибу, тпруськаючи на кішку.

— Мамо, а казку?

Він тихо сміється, передчуваючи цю насолоду — заснути, слухаючи розмірену материну мову.

— Тільки щоб страшну-престрашну.

— Та вже ж страшну, — озивається матір.

Комар заспівав над вухом у Василька, наче простяг шовкову павутинку. Потім та павутинка враз увірвалася, бо комар затих, сівши хлопчикові на лоба. Як він укусив і яку казку почала розповідати матір, Василько вже не чув. До нього несподівано з'явився хлопчина в матроському одязі, схопив за руку, і вдвох вони знялися високо вгору, над столітніми вербами. На одну мить блиснув десь далеко вниз Дніпро, і враз усе зникло, розтануло, потухло.

Зійшов місяць і його промінь несміливо торкнувся сонного личка хлоп'яти.

БАТЬКО

Петро Максимович, Васильків батько, приїхав опівдні, коли сонце вже по-справжньому припікало землю. Він зліз з грузовика закурений, аж чорний, і відразу ж гукнув:

— Василю Петровичу, гайда купатися!

Хотів обняти матір, та вона, сміючись, замахала руками:

— Куди ти, такий страшний! Піди хоч умийся.

Василько любив, коли його так величав батько. Хай це хоч і жартома, а все ж таки Василь Петрович — не якийсь там Васько. Хіба ж не допомагав він матері світити бакени?

Батько з сином прийшли на своє улюблене місце — на Рукав. Це таки справді рукав, який чомусь посварився з Дніпром і не захотів пливати з ним укупі до Чорного моря, проклавши собі інше річище в обхід села.

Рукав глибокий, широкий і швидкий, значно швидший за свого батька — Дніпро. На ньому недалеко від села є поріг, де вода реве, кипить і пирхає білою піною. Навіть у спекотливій дні, коли вода в Дніпрі як літепло, Рукав обдає тіло приємними холодними хвилями.

З яру витікає світлоокий крижаний ручай і з бульканням і дзвоном вливається в Рукав. Тут на березі стоїть дуплистий височезний осокір. Від старості верхівка його всохла, але нижні гілки розрослися ще дужче, витяглися на всі боки, утворивши густий намет. Коріння в осокора, сіре й шершаве,

місцями оголилось і поповзло до води, наче простяглись на піску товсті змії.

У затінку батько й син роздяглися. Василько перший ускочив у воду. Йому кортіло похвастатись перед батьком, як він уміє плавати. Хлопчик пірнув, проплив під водою і вигулькнув в іншому місці.

— Бачили, тату?

Батько удає, ніби він страшенно вражений.

— Чистісінько як риба!

Та потай батько і справді питає себе: коли встиг цей малюк отак навчитися плавати? Хлопчина перекидається у воді як окунь. Він уміє і наввимашки, і на спині, і так пустує, наче вода — його рідна хата.

— Тату, а ви можете по-жаб'ячому?

Ні, Петро Максимович мусить признатись, що він не може по-жаб'ячому.

— А я можу! — лунає щасливий вигук Василька.

— Почекай, жабеня, ось я тебе зараз!

Батько з розгону кидається в ріку й намагається впіймати хлопчика. Та той спритно вислизає з-під рук. Петро Максимович, захакавшись, стоїть по пояс у воді, протираючи обома долонями забризкані очі. «Хіба ж не змалишся з таким коти-горошком?»

Згодом, уже вдягшись, батько з сином полягали горілиць під осокомом.

Кінчався травень, був перший спекотливий день, справжнє літо прийшло на Дніпро. Вгорі, між віттям осокора, просвічували клаптики неба такої сліпучої блакиті, що хотілось при-мружити очі.

Навколо все розімліло від спеки, поховалось по своїх домівках, яка в кого є. Одні — в нору, інші — під листок, а ще інші — в густий очерет. А ось равлик, то той втягся в свою шка-ралупу, тільки двоє тонюсіньких ріжок стримлять, і хоч би що.

Кожній живій істоті лінки навіть поворухнутись, не то що голос подати. От тільки якась золота муха, ніби прив'язана невидимою ниткою, тремтить на одному місці в повітрі і одноманітно дзижчить і дзижчить. Крякнув десь селезень, та й він замовк, наче вдавився галушкою.

«І як воно живеться цьому равликові? — думає Василько. — Ніяк він не може піти з своєї хатки, причепилась до нього, як реп'ях. У гості куди йдеш, і то тягни на собі хату — от чудасія!»

А проте хлопчик вирішує, що воно, зрештою, не так уже й погано. Як застане дощуган — сховався і сиди. Або розбійники нападуть у лісі — шмиг у хатку і двері на защіпку.

Батькова долоня лягає хлопчикові на лоба. Люба долоня! Яка вона широка, тверда й заскорузла. Як міцно й надійно стискує вона довірливі Василькові пальці. Як вона вміє підтримати, приголубити.

Долоня лежить на лобі, пальці ніжно куйовдять хлопчичове волосся.

— Що ти думаєш, Васильку?

— Про равлика. Яка в нього кумедна хатка. Тату, а що коли б і в людини була така хатка на спині?

— Отакої! Хіба ж людина — слимак? Равликові належить його шкаралупа, а людині — весь світ. Я тобі заздрю, Васильку. Ти як виростеш — може, і на місяць полетиш.

Василько підводиться на лікті і дивиться батькові в обличчя — жартує він чи насправді? Хлопчика вражає серйозність, з якою розмовляє з ним батько.

— Тату, я не хочу на місяць.

— Як знаєш, діло хазяйське. Спочатку, звісно, треба змінити землю, переорати її обличчя.

В батькових очах спалахують лелітки — такі золоті лелітки, як на Дніпрі в сонячну годину. Василько насторожується — може, насміхається батько?

Ні, це не насмішка.

Петро Максимович схоплюється і сідає, дістає з кишені саморобну дерев'яну люльку, насипає махорки й закурює.

— Всю землю переорати! — повторює натхненно, з насолодою. — Та вже почали, Васильку, почали. Так змінимо землю, що й не впізнаєш. А що ж, на те ми — більшовики.

— Тату, а я теж більшовик? — питає малюк.

— Аякже, — поважно мовить батько. — От підростеш і будеш піонером, а потім комсомольцем, а тоді вже й до партії вступиш. Я, сину, в одній партії з Леніним і Сталінім. Мудра це партія, могутня. До щастя нам вказує шлях. Ой, Васильку, як мріяли про щастя наші діди та прадіди! Про волю думали, як про сонце ясне, боролись за неї! Немає, синку, більшого щастя, як працювати для своєї Батьківщини, для народу!

Батькове обличчя сяяло захватом і гордістю, наче він бачив тієї хвилини не Василька, а всю рідну землю від краю до краю, увесь радянський народ, який широкою-широкою дорогою йшов до сонця. Йшли бородаті діди й чоловіки, юнаки

й дівчата, матері несли на руках дітей, а вони простягали вперед рученята і дзвінко сміялися. І разом з усіма йшов і він, любий татусь, і вів за руку його, малого Василька... А з-за обрію вставало сонце — велетенське, гаряче, схоже на п'ятикутню зорю, і ніколи-ніколи ще не бачив Василько такого прекрасного і променистого сонця!

— Хто я? — промовив Петро Максимович. — Хто я, Васильку? Хазяїн! Хазяїн своєї вільної країни. Куди не глянь — все моє! Чиї це поля безмежні, чиї луки? Мої! Чиї сади і ліси густі? Мої! Чий Дніпро широкий? Мій Дніпро!.. Та скажи мені, скажи, Васильку, чи є в Америці хоч один такий мільярдер, який був би багатший за мене? Та на всій землі немає такої людини, яка б могла помірятись зо мною своїми скарбами! А хто ж зробив нас хазяїнами свого рідного краю? Партія! Комуністична партія!

Він схвильовано затягся, пихнув димком раз і вдруге і простяг уперед руку.

— Ось тут, на Рукаві, синку, до зими маємо поставити електростанцію. Запряжемо електрику в дротяну збрую та й хай нам світить, молотить та куге. Такі вогні засвітимо, що видно стане в найтемніших закутках. От воно тоді й у головах проясниться в тих, хто звик на старе оглядатись. Я тобі скажу, синашу, — батько притишив голос, наче хотів звіритись Василькові в якійсь великій таємниці. — Я тобі скажу, що нам без електрики як без рук... Ну, а головне — треба поспішати, дуже поспішати, бо багато ще треба зробити. За нове, світле життя ми боролись і за нього йшли на смерть! І ти вчися цьому, Васильку: те, що можна зробити сьогодні, не відкладай на завтра, бо «нехай» — поганий чоловік.

— Добре, я вчитимусь, — сказав Василько.

— Не тільки ми, сину, беремося за нові споруди, — продовжує батько. — Вся країна наша будується. Нові заводи будує народ, електростанції, прокладає через ліси і степи залізниці. Та що — заводи! Міста нові виростають. Ось як, Васильку. Все ми можемо зробити, немає такої перепони, яку б ми не подолали. Дуже ми, як ніхто на світі, бо веде нас вперед більшовицька партія і товариш Сталін.

Хлопчик зазирає батькові у вічі. Які вони в нього світлі-світлі, а чоловічки теж ясні, як два прозорі камінці, в яких відбиваються хмарини. А на носі в батька горбочок, і ні в кого більше немає такого рідного Василькові горбочка. Коли б хто поміняв батькові ніс на інший — рівний-рівнісінкий, без

цього горбочка, то, здається, і весь батько став би навіки чужим.

Петро Максимович уже заспокоївся, і люлька його попикує так неохоче й помалу, наче їй страшенно ліньки пускати хтозна й для чого в повітря цей синюватий димок.

З-під купи сухого очерету, який залишився на березі ще від весняної поводи, вислизнула довгаста руда звірючка з рухливою гадючою голівкою і з чорними намистинками очиць.

Це був тхір. Не помічений людьми, він підбіг до води й почав пити, раз у раз піднімаючи голівку й прислухаючись.

Швидка тінь майнула білим прибережним піском. І тієї ж миті, почувши смертельну небезпеку, звірючка зникла в купі очерету.

Над Рукавом пролетів яструб. Розбійник-птах лагодився сісти на голій верховині осокара, та присутність під деревом людей стривожила його. Яструб метнувся вбік і зник вдалині, за смугою густого лісу.

Не хочеться йти додому. Спека й тиша. Жодний листочок

не поворухнеться. Наче на варті стоїть старий осокор. Що ж він вартує? Не знає цього Василько. Не знає цього і яструб, який, повернувшись з-за лісу, високо кружляє над рікою, немов вдивляється в прозору глибочину.

— Тату, а йому видко згори дно?

— Кому, синку?

— А яструбові. Що він там бачить?

— Окунів бачить. Карасів, які риються в намулі. Шуку бачить, яка за малечєю ганяє.

Сонце пересунулось убік і починає тепер зазирати під осокор.

— Ну, Васильку, мабуть ходімо додому юшку їсти з твоїми бубирями. — Батько рішуче схоплюється. — Гайда, Василю Петровичу. Мати чекає.

Батько з сином виходять із затінка на сонце. І відразу ж їх охоплює пристрасне дихання спеки. Босі ноги Василька вгрізають у гарячому піску. Пісок розсипається з тихим шелестом, очам боляче від сонячних спалахів річного дзеркала.

На околиці села молодий сквер. Його посадили тільки минулої весни. Єсть у ньому і кущик бузку, посаджений власними руками Василька. На рівних алеях біліють лавки з високими спинками, а посередині скверу великий круглий поміст під дахом — сюди сходяться танцювати хлопці й дівчата.

Та не рівні алеї, не майданчик для танців бачить зараз Василько. Всю його увагу привернула крайня лавка. На ній сидить незнайомий хлопчик.

Василькові видно тільки його спину. На хлопчику матроський одяг, і чорні стьожки круглої безкозирки спадають йому на плечі...

Батько пішов уперед, а Василько зупинився і, як зачарований, дивиться на цю безкозирку.

Враз незнайомий хлопчик, немов відчувши на собі пильний погляд, повертається до Василька.

Їхні очі зустрічаються. Тепер сумніву нема — це той маленький матрос, якого бачив учора Василько на освітленій палубі пароплава.

НОВЕ ЗНАЙОМСТВО

Василько повільно обійшов навколо лавки, на якій сидів незнайомий хлопчик.

Маленький матрос старанно зістругував перочинним ножиком кору з лозини і нишком поглядав на Василька. А ло-

винку він, мабуть, зрізав тут же, в сквері, і це зовсім не лозина, а молода тонка тополька.

Це відразу ж помітив Василько.

«Зрізав і не боїться, що його за це викличуть у сільраду! Ще й струже».

Він мовчки сів поруч незнайомого, не зводячи очей з його матроського одягу.

Чорні штани в малого матроса були вгорі вузькі, а внизу широкі, блакитний відворот матроської блузи вкривав плечі.

Та найбільше причарувала Василька безкозирка. Вона була кругла, як блин. Чорна стьожка охоплювала її навколо і на кінчиках стьожки було вишито по золотому якорку. Над лобом у хлопчика на безкозирці блищали теж золоті літери. Василько, який минулої зими ходив у перший клас, прочитав: «Аврора».

Правду сказати, у Василька теж є новий костюм (він лежить у матері в скрині), та ще й який — справжня військова гімнастюрка, а ще ж і штани — справжнє галіфе, як в офіцера, і чобітки з вушками, за які треба тягти, коли взува- тись. Та все ж таки це не матроський одяг із золотими якор- ками!

Хлопчик продовжував мовчки зістругувати кору, і Василь- ко не знав, як почати розмову.

Нарешті він зважився:

— А я тебе бачив на пароплаві.

Незнайомець уважно подивився на Василька.

— Чому ж я тебе ніколи не бачив? — спитав він високим дзвінким голосом, цьвухнувши в повітрі лозиною.

— Я був на човні з матір'ю, — пояснив Василько. — А як тебе звати?

— Звати мене капітан Ігор Рибakov. Бачиш — написано «Аврора». Не чув хіба? Корабель такий. Ну, я і є капітан «Аврори».

Розмовляв він російською мовою, і Василькові сподоба- лось, що хлопчина має такий дзвінкий, срібний голос. «Наче на голосній сурмі грає, як наші піонери. А тільки який же він капітан?»

— Капітани такі не бувають, — промовив Василько. — На капітанах білі картузи. А в тебе — безкозирка, як у матроса.

Незнайомець не відповів, продовжуючи цьвухкати прутом. Це здалося Василькові образливим.

Він насупився і спитав:

— А ти навіщо зрізав топольку?

— Я не зрізав. Її хтось зломив і покинув.

— Це наші школярі садили, — сказав Василько. — І я допомагав. А якби ти зрізав — тебе викликали б у сільраду. Хлопчик махнув лозиною.

— А я б утік!

— Куди ж тобі тікати?

— До тата. А тато мій — інженер.

Василько замовк, міркуючи. В колгоспі були бригадири, ланкові, ковалі й доярки, а от інженерів досі не було, і хто зна що повинен робити в колгоспі інженер.

Проте Василько вирішив не відступати:

— Ну, то й що? А мій тато — голова колгоспу, а мати — бакенщик. Спитай хоч у кого, як не віриш. Вона їздить на човні і світить бакени. І я їй учора допомагав.

І це збило з пантелику хлопчика в матроській безкозирці.

— Ба-ке-ни? — протяг він. — А що воно за «бакени»?

Це таке звичайне запитання враз розвінчало нового знайомого. (Тепер, після цієї короткої розмови, Василько вже вважав, що знайомство відбулося). Наче хто зняв з малого матроса і штани з розтрубами вниз, і матроську блузу, і безкозирку із стьожеками та золотими якорками.

— Який же ти капітан, коли питаєш про бакени? — глузливо промовив Василько. — Хіба ти не бачив увечері вогників на ріці? Отож ми з матір'ю ті бакени свіtimo, щоб не наскочив пароплав на міліну.

— Я вперше на пароплаві їхав, — відверто признався хлопчик. — А на човні ще ніколи не плавав.

І він щиро зітхнув.

— І на човні не катався? Може, і плавати не вмієш? — здивовано вихопилось у Василька. — А ще й тополькою цьвохає. А в мене й свій човник є, і я на ньому як попливу, як попливу... аж берега не видно...

Очі в хлопчика були сірі, великі і трохи опуклі, схожі на бульбашки. В них чітко відбивались і хмарки, і навколишні дерева, і Василько. І так само, як видимі предмети, в цих ясних і відвертих очах легко відбивались і почуття хлопчика — подив, цікавість, захоплення. Коли Василько розповів про свій човник, вони так і засвітились — і заздрістю, і водночас недовірою.

— Човник? І він — твій? Зовсім твій?

Василько й сам не зчувся, як сказав неправду. Свого човна в нього ще не було. Та то нічого, адже батько обіцяв, що обов'язково зробить йому, Василькові, невеличкий човник, пофарбує його зеленою фарбою, ще й вітрило напне з полотна.

— А як тебе звуть? — спитав новий знайомий, складаючи ножики.

— Хотів тобі не казати, — промовив Василько. — Та нехай уже.

І таким голосом, наче робив велику милість, вимовив стримано і поважно (він умів часом промовити щось так, ніби йому не вісім, а сорок вісім):

— Васильком величають.

— А мене Ігорем. Я сюди приїхав з татом. Слухай, а ти й гребти сам умієш?

— Авжеж. Само весло не гребе.

Ігор на мить замислився і пильно подивився в глибочінь Василькових очей. Тихо, майже пошепки, попросив:

— Васильку, покатай мене! Можна? А я тобі за це щось дам.

— А що ж ти мені даси? — питає Василько, міркуючи над тим, що покатати Ігоря й справді можна. Мати дозволяє брати човна.

— Що хочеш дам. Ось відкручу цього гудзика й бери. Дивись, як він блищить.

Гудзик і справді блищить, та що з нього?

— Куди ж я його пришию? — міркує вголос Василько. — От якби ти дав мені поносити твою безкозирку...

Ігор зняв безкозирку й повертів її в руках.

— Безкозирки не можна. Тато сваритиметься.

— А я тобі свого картуза дам, — пропонує Василько, аби щось сказати. Він розуміє, яка це безнадійна справа — такий обмін.

Ігор знову вдягає безкозирку.

— Ходімо на берег. Покажеш мені свого човна?

— Показати можна. Такого човна на всьому Дніпрі немає, як мій.

Обидва хлопці прийшли на берег. Тільки що пройшов схожий на черепаху буксирний пароплав, тягнучи за собою довгі плоти. На одному плоті стояв будиночок, і звідти хтось махав хлоп'ятам білою хусткою.

Розбурхані хвили одна за другою накочувались на берег.

Прив'язаний до вербового кілка човен весело танцював, ви-скакуючи на запінені гребінці шамотливих хвиль.

— Оце він і є, мій човен, — сказав Василько. — «Чай-кою» звати. Легкий, як пір'їна, а що вже швидкий, — ну чайка, та й годі.

Ігор, тримаючись за борт, обережно зійшов на човен і сів на дерев'яну переборку. Його обличчя сяяло від щастя.

Човен гойдався, як колиска, легко і плавно: вгору — вниз, вгору — вниз...

Василько подав весло. Ігор удавав, що гребе.

— Хіба ж так? — засміявся Василько. — Такечки тільки від собак оборонятись.

Він сів поруч з Ігорем і показав, як треба гребти.

Хвилі потроху заспокоювались. Нестерпно блищало срібне дзеркало ріки. З човна було видно, як воно міняє свої кольори — то зазеленіє, то спалахне раптом синім лезом, то візьметься ніжною блакиттю, немов хтось укріє його прозорим серпанком.

Далеко-далеко жовтіє піщаними урвищами, протилежний берег. Часом немов вогнева сліпуча блискавка розколе все дзеркало на дрібні скалки, і тоді і піщані коси, і жовті урвища на березі поймаються таким гарячим золотим відсвітом, що Василькові здається, ніби все його серце освітилось наскрізь тим сонячним мигтючим полум'ям.

— Знаєш що? — зненацька рішуче вимовив Ігор. — На тобі безкозирку. Поносиш та й віддаси. А я твій картуз візьму. Тільки щоб і завтра покатав, і позавтра... А коли я виросту, то буду справжнім капітаном і житиму на пароплаві.

Василько ще не вірить своєму щастю. Безкозирка, яку простягнув йому Ігор, була сном. Ось тільки розплющити очі — і все зникне: і човен, і Ігор, і його безкозирка.

Треба міцно смикнути себе за носа і тоді враз проснешся. Але день такий сонячний, так лагідно плюскають хвилі і такий справжній Ігор сидить ось поруч на човні, що це все — дійсність, жива, яскрава, хвилююча дійсність! І зовсім не треба смикати себе за носа, бо варто тільки простягти руку і взяти безкозирку, справжню матроську безкозирку — таку, як ото була на голові в сина дядька Гайдебури, коли той приїздив з флоту додому. Та Василько ладен не то що завтра й позавтра, а цілий вік катати Ігора в човні!

Він зірвав з голови картуз:

— Забирай!

Обмін відбувся. Ігор надів Васильків картуз з порепаним козирком, а Василько одержав нову безкозирку.

В останню хвилину Ігор завагався:

— Тільки ж гляди, щоб віддав!

— А то ж як? Не віддам? Хіба я злодюга? Хочеш — грудочку землі з'їм?

Такий доказ впливає на Ігоря, але він і так вірить, не треба й землі їсти.

— А ти правду кажеш, що твій човен швидкий? Ти можеш попливти на ньому швидко-швидко, як риба? — питає він у Василька.

— Я все можу, — відповідає Василько, відв'язуючи човна.

Незабаром він уже плавно загірбав веслом. На якусь мить у його серці ворухнувся підсвідомий жаль: хоч і не назавжди, а шкода розлуки з вірним товаришем-картузом, в якому так зручно носити раків, який не боїться ні пороху, ні дощу. Але на голові міцно сидить матроська безкозирка, її стьожки ласкаво лоскочуть шию. Ось дмухнув вітерець — і кожна стьожка затріпотіла...

Ні, давно не переживав такого щастя Василько. Він уявив, як усі дивуватимуться в селі, а Тимко Куличок так витріщиться на безкозирку, що, напевне, і про корів своїх забуде. Вони й підуть у город до баби Секлети, що в неї, казали мати, язик мов лопата.

А Василько піде далі, і всі колгоспники оглядатимуться на нього, а хто не впізнає й питатиме «чий ти будеш?», то він відповість: «Буду Василь, Петра Максимовича Коцюби рідний син». А щоб більше народу побачило його в безкозирці, то він неодмінно зайде в сільраду й привітається: «Драстуйте, хто в цій хаті. Чи можна води напиться?» І він вип'є повнісінький кухоль. І як питиме, то всі примовлятимуть: «Доброго здоров'я пивши!» А потім зайде до правління колгоспу і там теж нап'ється.

А що вже буде, як побачить його дівтора! Юрбою за ним ходитимуть, а він повернеться до них і гукне: «А ну, киш! Аврори не бачили, чи що?» А покличуть у «свинки» грати, Василько їм скаже... Що ж він справді їм скаже? А ось що: «Грайте самі, я не хо'»... Або ні, не так: «Грайте самі, воно мені без діла». І піде вулицею, лузаючи насіння.

То нічого, що безкозирку доведеться зрештою повернути Ігорові. Аби хоч один раз, один-єдиний пройтися в ній вулицею, щоб це побачили всі приятелі і товариші, друзі і недруги!

— Ігоре, — в припливі великодушності звертається до нового свого товариша Василько. — Ти той... Не шкодуй. Ціла буде. Ти думаєш, я який? Я тобі назбираю таких камінців, як намисто: і червоних, і жовтих, і голубеньких. А є такі, що білі, як сніг, і всі в крапинках і в жилках... Повну кишеню назбираю. Хіба мені шкода? І черепашк назбираю. У, вони кумедні: стане на ребро й повзе по мокрому піску. Йому здалося, що Ігор ось зараз роздумає і попросить безкозирку назад. Василько злякався самої цієї думки.

— Я тобі ще гніздо вивільги покажу. Знаєш, отієї, що на сопілці грає. Ти такого гніздечка зроду-звіку не бачив.

Ігор зацікавлено слухає. Справді, який дивний птах — грає на сопілці! А ще цікавіший Василько — як він чудово гребе! З кожним помахом руки човен виривається вперед, як стріла, розсікаючи ясне лоно води.

— А я думав, що ти не такий, — признається Ігор.

— А який же?

— Ну, такий. Прийшов та й дивишся на мене, мов я ведмідь із зоопарку.

На хвилину постає мовчанка. Чути тільки, як дзвінко плюскають хвилі.

— Васильку! — гукає раптом Ігор. — Глянь, що воно?

Василько посміхається:

— Оце ж і є бакен. Він на якорі тримається.

— А хвиля не зірве?

— Буває. Це тоді, як велика буря. Знаєш, як співають: «Реве та стогне Дніпр широкий»?

Ігор увесь віддався незвичному і хвилюючому почуванню першого катання на хисткому човні. Він раз у раз занурює у воду руку, пропускаючи крізь пальці грайливі хвилюки. Навколо, куди не кинь оком, блискає широка ріка. Хлюпоче й спалахує на сонці весло, голова солодко крутиться і все тіло охоплює і радість, і знемога.

У нього свої думки, свої мрії.

Ось він уже справжній капітан, і «Аврора» — це могутній криголам. Навколо холодний океан, близько північний полюс, а він, Ігор, стоїть з біноклем на капітанському містку і вдивляється в далечінь. Ось-ось мають з'явитися вдалечині обриси ще нікому невідомого острова.

Безмежна сила дитячої фантазії допомагає хлопчикові навіть у цей спекотливий день на Дніпрі яскраво побачити крижаний острів у далекому океані, високі гори на ньому і

свій криголам із трубами, з яких валує густий чорний дим. Його мрії перебиває Василько:

— А ти міг би оце сам залишитись на човні?

Ігор хвилинку мовчить. Ех, признався, що ніколи весла в руки не брав. Який же він справді капітан?

Йому хочеться чимсь козирнути перед Васильком. Хай не думає, що він, Ігор, такий уже невдаха.

— А що, думаєш — злякаюсь? Еге ж, не такий Ігор Рибаків!

— А коли в тебе весла не буде? — наполягає Василько.

— Руками гребтиму.

— Як же ти гребтимеш руками, коли й веслом не вмієш?

— Я враз навчуся.

— А що як я зараз попливу до берега? Що ти роби-
меш на човні?

— Ну й пливи! Кажу ж — не злякаюсь! І весло забирай.

Василько посміхнувся.

— Ото ти такий? Ну, побачимо!

І, перше ніж Ігор встиг отямитись, хлопець просто в сорочці шубовснувся у воду, потягнувши за собою й весло. Тільки безкозирку залишив у човні. Берег був недалеко, і він поплив до нього, штовхаючи весло перед собою.

Незабаром Василько вже сидів на гарячому піску і з цікавістю стежив за тим, що робитиме тепер Ігор. Хай не задається, що він — капітан!

Мокра одежа липла до тіла, та Василько почував цілковите задоволення. Ось зараз він доведе новому своєму приятелеві, що плавати на човні, та ще без весла, — то не іграшки.

Ігор відразу ж зрозумів, що потрапив у дуже прикрі становище. Вода, якою він щойно милувався, кожна плюскотлива хвилька, нещодавно така ласкава й лагідна, зараз стала лихим ворогом. Опинившись уперше на човні сам-самісінький, він відчув свою безпорадність. Хоч би ж весло лишилось!

Човен повільно повернувся, і тепер течія біла його в бік. Ігор зробив різкий рух — човен похитнувся.

Хлопчина злякався, що можна перевернутись, а він же не вміє плавати.

Він глянув на берег. Там сидів Василько. Зараз Ігор ладен був віддати увесь свій матроський одяг, аби тільки сидіти отам поряд з Васильком.

І яким же рідним і любим здавався тепер Ігореві той берег! Кожний куш на ньому був такий дорогий і вабливий! Ліворуч до самої ріки підбігали хати, і кожна хатина теж була як рідна матір. А який білий та гладенький пісок на березі! Як до нього близько і як далеко!

Ігор нахилився і спробував гребти руками. Але це мало допомогло. Човен знову повернувся і, скоряючись течії, повільно посунув уперед.

Берег почав віддалятися. Ігореве становище дедалі гіршало. Сльози навернулись на очі. Та це не були сльози розпачу чи жаху. Це були сльози злості на себе самого — такого невинного.

І ця злість, і те, що Василько стежить з берега і, мабуть, насміхається, пробудили в Ігоря вперту рішучість ні за що не осоромитись.

Він проковтнув сльози і почув, як голосно стукає серце.

Перегнувшись через борт, напружуючи всі свої сили, Ігор почав гребти обома руками. Спочатку це, здавалось, не впливало на хід човна. Але хлопець уперто продовжував гребти. Він відчайнно працював долонями. Вони були як маленькі весельця.

Човен повільно, дуже повільно почав повертати до берега. Ігор ще не насмілювався вірити своїй радості. Він задихався від напруженої роботи.

Випроставшись, хлопчина віддихався і з останньої сили дзвінким, співучим голосом навмисно вигукнув так, щоб почув Василько:

— Слухай мою команду! Ліво руля!

І, знову перегнувшись через борт, він запрацював руками ще з більшим завзяттям.

Ура! Човен рухається до берега! Його рух майже непомітний, але Ігор відчуває його всією своєю істотою. Хоч би не вискочило серце. Як воно б'ється! Як важко дихати! Піт заливає очі. Ось одна крапелька скотилась на губу — яка солона крапелька!

Ні, треба спочинутися хоч одну хвилинку. Вже немає сили гребти.

Він повільно випростався, став навколішки і, спираючись руками на дошку, яка служила для сидіння, звівся на ноги.

Зірвав з голови картуз і махнув ним у повітрі:

— Наддати ходу! Гей, веселіше!

І тепер Ігор знову побачив Василька. Та він уже не сидів

на піску: він стояв, випроставшись на весь зріст біля застромленого в пісок весла.

І тут хлопець мимохіть звернув увагу на дошку для сидіння. Адже він тільки що спирався на неї, коли зводився на ноги. Він схопився за неї обома руками, повний тріпотливої надії і готовий водночас стрінуги гірке розчарування...

Ні, дошку не прибито! Її легко зняти, треба тільки смикнути ось за цей край.

Ще мить — і Ігор занурює дошку у воду. Обличчя зросили бризки, вода заклекотіла, зашуміла. Човен здригнувся і з кожним помахом Ігорових рук поповз до берега.

Гребе! Він гребе!

І, ще раз глянувши на берег, Ігор бачить, як Василько хутко зриває з себе одержу. Так і є, він пливе до човна...

А весло? І весло штовхає перед собою. Ось він уже зовсім близько, ось він уже й біля човна.

Як добре! Адже Ігор почуває, що він зовсім знесилився, він працює з останніх сил...

Однак він не хоче признатись у цьому. Хлопчик повертає до Василька своє мокре, гаряче обличчя й гукає:

— Куди ти плывеш?

Василько мовчить, він віддугається, сопе й жене перед собою весло.

— А я не пуцу тебе! — кричить йому Ігор. — Ага!

— Пустиш!

— Не пуцу!

Та вже пізно. Василько схопився за борт, перевалився в човен і дістав з води весло.

Він сідає напроти Ігоря, виблискуючи на сонці голим тілом, відсапується і мовчки дивиться на хлопця. І в цьому погляді Ігор помічає щось нове — хороше й ніжне.

— Чого ти так дивишся на мене? — питає він у Василька.

Той спускає весло у воду й гребе.

— Заморився? А я думав...

— Що ж ти думав?

— Що ти злякаєшся. А ти — як справжній капітан!..

Гордість за себе самого і радість тьохкає в грудях у Ігоря.

Хлопчик дивиться на Василька і йому здається, що він знає нового приятеля давно-давно, багато років...

Ігорові хочеться зробити для нього щось дуже гарне. Який він, цей Василько! А плаває як! Ще й весло перед собою

птовхав. «А ти як справжній капітан!» Еге ж, це він про нього, про Ігоря, так сказав...

— Васильку, хочеш, я тобі ніжик подарую? Тільки він трішки вищерблений.

— А тобі не шкода?

— Ні. Аніскілечки.

Незабаром човен причалює до берега.

Василько вискакує перший. Його голе тіло гнучке й золотисте від сонячної смаги. Він прив'язує човен до кілка й одягається.

Ігор вийняв з кишені перочинний ніжик, подмухав на нього, наче здуваючи невидимий пил, і простяг його Василькові.

— Візьми. Я ж тобі обіцяв.

Василько мовчки взяв подарунок і зацікавлено оглянув його з усіх боків. Колодочка в ножики була зелена й мерехкотлива, в ній відбивався сонячний блиск. Хлопчик розкрив лезо і спробував його (як це робив батько) на нігті.

— У, гострючий!

Він підкинув ножики на долоні. Колодочка спалахнула безліччю самоцвітних іскор.

Василько склав ножики й глянув на Ігоря.

Той стояв, спершись на весло. Одну мить обидва хлопчачки мовчки дивились один на одного. Потім Василько витер ножики рукавом сорочки й віддав його Ігореві.

— Не треба. Візьми.

— Та він же тепер твій, — тихо проказав Ігор. — Я ж тобі дав його назовсім.

— У мене є свій, — сказав Василько. — Батько подарував. Ось глянь, з якими приладами!

Він витяг з кишені ножики, і Ігор зрозумів, що Васильків ніжик кращий, бо в ньому було аж два леза і, крім того, складана виделка, штопор, терпужок і пилочка.

— Ну, от, — промовив Василько. — Не треба мені ніякого твого ножики. А за безкозирку... Хочеш, я навчу тебе плавати? Удвох рибу ловитимемо.

Ігор щасливо посміхнувся.

— Плавати навчиш? Справді? Васильку, ти приходи до мене в гості. Знаєш оту хату поруч із сільрадою? Туди й приходи. Батько в коморі працює, там не жарко. Він рисунки креслить. А я в садку під грушею намет зробив. Ось приходи!

Сповнений райдужних надій, що він незабаром навчиться плавати, гребти і тоді кататиметься на човні, Ігор щиро запрошував свого нового товариша. Хлопчик ще й сам не знав, що Василько вже міцно взяв у полон його серце. Про безкозирку Ігор не жалкував — Василько її віддасть.

— Прийдеш? — гукнув Ігор.

Та Василько вже не чув цього. Не чув він і ніг під собою, які несли його до села. На голові в нього красувалася безкозирка, дві стьожки з золотими якорками розвівалися заду як прапорці.

БЕЗКОЗИРКА

Ворона щодня гуляла на березі. Вона залишала на мокрому піску петлі своїх слідів, подібних до вишитих візерунків на полотняному рушнику. Скоро ворона протоптала вздовж води справжню мережану стежечку.

Звісно, гуляла вона тут зовсім не для того, щоб загартувати своє здоров'я чи помилуватися природою. Всю увагу сірої ворони привертали калюжки, в яких шмигала риб'яча дрібнота.

Калюжки висихали, а все живе, що в них залишалося, ішло вороні на обід. Від ситої їжі стала вона кругла, як яблуко, її пір'я аж вилискувало на сонці.

Ось прогулянки цієї ворони й помітив Тимко Куличок. З ранку до вечора він пас корів і в нього було досить вільного часу на спостереження.

Тимко розкидав на піску кількох дохлих рибок і раків і біля кожної такої приманки зробив петельку з кінського волосу.

Довго уникав обережний птах підступної петельки, а потім все-таки впіймався.

Суд над вороною відбувався біля вогнища, де пеклася картопля. Суддями були пастухи, Тимкові приятелі, а сам Тимко Куличок був прокурором.

Ворону обвинуватили в тяжкому злочині: цієї весни вона потягла курча у баби Секлети. І за це злочинницю присудили zostавити навіки в полоні у Тимка Куличка.

Саме в цей час і нагодився Василько.

Навколо вогнища сиділо трое. Тимко з вороною в руках — хлопець на два роки старший за Василька, з неспокійними очима. Хтозна яким чином йому завжди було відомо все, що робиться в кожній хаті: і хто до кого приїхав у гості,

і в кого незабаром буде весілля, і які в кого вродили груші в садку.

Поряд з ним сидів навпочіпки Онисько — кудлатий, кругловидий, верткий, перший забіяка серед гончарівської дітвори.

Третій був Карпо, син баби Секлети, лагідний хлопчина із шрамом на обличчі — вдарив колись німець за те, що не схотів принести йому води.

Незважаючи на те, що Василько був в Ігоровій безкозирці, його поява не викликала ні особливого захоплення, ні подиву. Це пояснювалось тим, що увага всіх трьох хлопців була прикута до ворони.

Лише Онисько глянув на безкозирку й гукнув:

— Ого! Дивіться, який Василько матрос!

Тимко тримав ворону в руках.

— Ну, — сказав він, — тепер я зроблю тобі клітку. Житимеш у мене. Хлопці, а можна її навчити балакати?

— Ото буде комедія! — засміявся Онисько.

Жалість до ворони вколола серце Василькові. Тепер вона вже не побачить волі, житиме в Тимка у темній клітці. А Тимко який? За гулянками, мабуть, і годувати ворону забуватиме. Вона в нього й здохне.

Василько вирішив визволити птаха. Він схопив Тимка за плече.

— Випусти її! — гукнув. — Хай летить!

— А справді, випусти! — несподівано підтримав Карпо.

Тимко хотів скинути Василеву руку, та хлопець не відступив.

— Випусти! — гукав він. — А не випустиш, то...

Тимко враз схопився на ноги.

— А то що?

Вони стояли один проти одного — Василько і вищий від нього на голову Тимко Куличок.

— Побачиш тоді... — прошепотів збліднувши Василько.

Тимко враз підставив ніжку і штовхнув Василька, тримаючи ворону за крила в одній руці.

Почалась боротьба і незабаром обидва хлопці покотились по землі. Карпо кинувся розбороняти.

— Ворона втекла! — гукнув Онисько.

Тимко, який уже придавив Василька до землі, раптом покинув боротьбу й зірвався на ноги.

— Втекла? А куди ж ти дивився? — напосівся він на Ониська.

— А я—що?—виправдувався той.—Ти ж сам її пустив.
Слідом за Тимком устав і Василько, але який він тепер
був! Сорочка на грудях розпанахана, під оком синець...

Він обтрушував порошок і пісок із штанів і тільки тепер
схопився за голову — безкозирки не було.

Василько хутко озирнувся і побачив її на вогнищі, куди
вона впала під час бійки.

Вогнище погасло, але залишилось гаряче вугілля, і коли
хлопчик ухопив безкозирку, в ній уже встигла прогоріти
зверху велика дірка.

Василько похолов: що ж тепер буде?

Він дивився на знівечену безкозирку сухими, гарячими
очима: те, що сталося, було таке несподіване й непоправне,
що сльози висохли не з'явившись.

Враз було вбито всі хлоп'ячі мрії.

Та це тільки половина горя. А як же тепер віддасть він
безкозирку Ігореві?

У Василька був такий розпачливий вигляд, що Тимко
перший підійшов до нього і взяв безкозирку.

Повертів її і з жалем сказав:

— Пропала. Тепер не залатаєш, дірка з долоню!

Дірка й справді була в долоню. Прогорів не тільки верх, а й підкладка. Стьожка зотліла, стала рудою...

І тільки прийшовши додому, Василько кинувся до матері й заплакав. Схлипуючи, він розповів усю історію з безкозиркою.

Мати сплеснула руками.

— Ой, лихо! Тільки ж що приходив батько того хлопця. Просив, щоб зараз же принесли йому безкозирку. Такий серйозний. Он і картуз твій повернув...

Тепер становище ускладнювалось.

Мати жаліла сина і, як побачила порвану сорочку й синець, журно похитала головою. Вона вирішила, що сама віднесе інженерові безкозирку й побалакає з ним.

Та прийшов батько і втрутився в цю справу.

— Ні, так буде негаразд, Галю. Хіба ти брала в хлопця безкозирку? Отож воно й є, що не ти. А ти, Васильку, хіба нас питав щось про це?

— Ні... не питав... — схлипнув хлопчик.

— От бачиш, не питав. Ну й виходить, що тобі треба самому віднести безкозирку. Та віддаси її до рук не хлопцеві, а його батькові. Правильно я кажу, мати? Отож, Васильку, не гай часу та йди.

— Що ж він хоч скаже? — спитала мати.

— То підкаже йому совість. А перше слово, звісно, попрохати пробачення, щоб інженер відразу побачив, що має справу з Васильком.

Хлопчик знав, що батькове слово завжди тверде й розсудливе і що сперечатися з батьком не можна.

Він витер сльози й надів свого картуза. Мати загорнула йому в хустку безкозирку.

Це була дуже невесела подорож.

Василько йшов і рахував кожний свій крок. Ось зараз будуть колодки, а за ними колгоспівський колодязь. А за колодязем треба повернути праворуч. Тут кооперативна крамниця на розі, далі — клуб, де щосуботи ввечері показують кінокартини, а звідти вже рукою подати до сільради...

На колодках хлопчик сів.

Ні, ноги самі відмовлялися йти далі. А навколо йшло звичне життя. На клуні в рудого дядька Панаса Гайдебури лежало колесо і на ньому лелеки помостили гніздо. Воно було величезне, немов купа хмизу. На ньому стояла на одній нозі лелека і, задравши вгору довгого червоного дзьоба, клепала. Здавалось, що стукає палиця об палицю.

А безкозирку таки треба нести. Може, почекаати вечора? Увечері дірку не так помітно.

Ні, треба йти!

Василько встає, кидає останній погляд на лелеку, на колючі запилені шишки дурману, який росте між колодками і, зітхнувши, продовжує свою путь.

Як же недалеко стоїть оця сільрада! Ось і хата поруч, де живе інженер. Ну так, це ж хата баби Секлети.

Василько постояв біля перелазу, виглядаючи, чи не вийде Ігор. Можна було б віддати йому безкозирку і втекти. Проте цю думку хлопець відразу ж і відкинув — ні, він не буде тікати, нехай хоч що!

Ігоря ніде не було видно, і Василько, заклавши в рота два пальці, свиснув.

Злякані горобці зграйкою пурхнули з шовковиці. Але ніхто не показувався.

Тоді Василько переступив через перелаз і пішов мимо комори просто в сад. Там десь під грушею в Ігоря є намет і, напевно, він сидить у ньому.

Однак двері комори розчинились, і звідти визирнув незнайомий чоловік з голеною головою і в окулярах.

«Оце ж, мабуть, і є інженер» — тьохнуло в хлопця серце.

— А кого ти шукаєш, хлопча? — спитав чоловік в окулярах.

— Ін... інженера, — вимовив Василько, почувуючи, що язик стає в нього руба.

— Заходь сюди. — Інженер навстіж розчинив двері комори. — Заходь. Бачу, бачу, ти той самий Василько... І приніс безкозирку, он вона визирає з хустки.

Відступ було відрізано. І саме в цю мить у Василька майнула спасенна думка: безкозирку ж можна віддати загорнутою в хустку! І ще невідомо, чи розгорне її зараз інженер, чи зробить це потім, коли Василько вже піде. Хай потім що завгодно, аби тільки не зараз...

Василько швидко притулив до себе хустку з безкозиркою, потім рішуче простягнув її інженерові. Він робив це так, наче простягав руку до розпеченої сковороди.

Але хлопчик твердо пам'ятав усе, що він має сказати.

Заникуючись, він проказав:

— Вибачайте, маєте справу з Васильком... І хустку беріть, у матері ще одна є...

Василько не помітив, яких зусиль доклав інженер, щоб не засміятись.

Одна думка поглинула все: «Розгорне чи не розгорне?» Інженер поклав хустку з безкозиркою на стіл.

— Коли ви, хлопці, виростите й самі працюватимете, — промовив, — тоді вам ніхто нічого не скаже. А зараз у мене такий закон: треба спитати в батька-матері.

Він скинув окуляри і, примружившись, розглядав Василька. А Василько зиркнув по коморі й побачив, що тут не комора, а справжня кімната, бо в ній пробито вікно, біля нього стоїть стіл; а з боку ліжко. На столі дошка, а до неї припилено папір, тільки що було на тому папері — хлопчиків не видно.

Інженер помітив цей погляд і, легенько взявши хлопця за рукав, підвів його до столу.

— Ну, дивись. Подобається тобі ця споруда?

На папері було змальовано ріку, греблю, а біля неї прегарний білий будинок.

— Оце така буде електростанція! — сказав інженер, і хлопчик вловив у його голосі якісь особливі нотки — радісні чи схвилювані.

— Оце така? — вихопилось у Василька. — От красива!

На мить хлопчик забув, де він і чого прийшов. Синім світлом поблискували на малюнку високі вікна. Об греблю билися хвилі, а над рікою схилилась берега.

— Це ви малювали? — спитав чомусь пошепки Василько.

Інженер посміхнувся.

— Бачу, що тобі подобається. Ну, спасибі, малий.

Він знову взяв хустку з безкозиркою.

— Вона в тебе ціла? — спитав.

— Хто? — муркнув Василько, згадавши враз, чого він сюди прийшов.

— Ти сам знаєш, хто і що. Не купалася часом безкозирка десь у Дніпрі? Я хочу сфотографувати в ній Ігоря.

— Ні, не купалася, — тихо відповів Василько і подивився просто у вічі інженерові, бо казав чистісіньку правду.

Йому згадалась чомусь сіра ворона в Тимкових руках. Як їй, сердешній, було боляче і страшно! «Я її визволив!» — подумав Василько з радістю за птаха.

І, дивна річ, раптом він перестав боятись, що хустку зараз буде розв'язано і знівечена безкозирка з'явиться на білий світ.

Він важко дихав, і інженер бачив, що з хлопчиком робиться щось незвичайне.

— Дядю, — сказав несподівано для самого себе Василько, — вона не купалась, вона згоріла...

Він похалпцем зубами розв'язав вузлик на хустці.

— Ось, дядю, гляньте, яка дірка!

І захльобуючись, ковтаючи слова, хлопчик розповів про сіру ворону і про те, як він кинувся її визволяти.

Інженер мовчки слухав.

— А що ж безкозирка? — спитав згодом.

— Вона ж упала на вогнище, як ото ми билися з Тимком... Дядю, ви пробачте. Я більше не буду. Не думайте, що я ото такий... То ж я ворону хотів визволити! А я й робити все вмію.

— Гм... А що ж ти, цікаво, вмієш?

— Сокиру можу взяти й наколоти дров. Коли сухі, сонові, то тільки «чок» — і надвоє. Можу бриля сплести з жита. Прискавку зробити вмію!

Інженер перебив його:

— Ач який, на всі руки майстер!

Він помовчав, про віщось думаючи, і коли знову глянув на Василька, то побачив, що той схилився над столом і не зводив очей з малюнка електростанції.

НА ПЛОТІ

Василько з Ігорем, допомагаючи один одному, видряпуються крутим схилом на високий горб.

На Ігореві широкий бриль, сплетений із зеленого жита, блакитна майка й труси, а на ногах рогозяні черевики. Василько скося поглядає на бриля — це ж він сам сплів його для Ігоря. А Ігор не зводить очей з Василькового костюма. Василько випросив у матері військову гімнастюрку з погонами, штани галіфе і нові чобітки з вушками. (Він сказав, що йде в гості до Ігорового батька, то треба ж причепуритись). На грудях у Василька срібні медалі, і хоч Ігор знає, що вони з жести, та Василько в цьому костюмі немов справжній офіцер. Ігореві і приємно, що його друг у такому чудесному одязі, і заздрісно. Він не витримує і, зітхнувши, мовить:

— Я попрошу батька, щоб і мені такий костюм справив.

— А що ж тут такого, — відповідає Василько. — І справить. Дуже просто.

Йому приємно, що костюм, безперечно, викликав щире захоплення в його друга.

Дрібний розсип камінців сунеться під ногами вниз, і іноді якийсь великий камінь, необережно зачеплений дітьми, з глухим стуком котиться схилом, захоплюючи за собою інші камінці. Підстрибуючи, він котиться швидше і швидше і на-решті з розгону шубовсне в воду, а за ним градом булькає дрібне каміння.

Схили горба рідко вкриті низенькими, покрученими кущами глоду й терну, а на верховині росте самітня, теж покручена вітром береза.

Сонце стоїть просто над головою й пече так, що в обох дітей виступив на чолі рясний піт.

Видряпуватись на горба важко, за колючий кущ не можна вхопитись.

— Ось іще трішки, Ігоре, — підбадьорює товариша Василько. — Як дійдемо до того білого каменя, то вже й на горбі.

Зелена ящірка шмигнула між камінням і зникла.

Однаке вона не сховалась від Василька. Він помітив у щілині між двома каменями кінчик її хвоста і, нагнувшись, обережно простяг руку. І враз схопивши цей тонкий кінчик, швидко витяг ящірку з її схованки.

Ігор захоплено сплеснув долонями, та ящірка блискавично зникла: Василько тримав у руці лише самий хвостик, який здригався.

— Одурила! — дзвінко засміявся Ігор.

Від сміху його сірі очі вкрила вогка поволока, луна відгукнулась на вершині горба.

— Одурила тебе ящірка!

Зніяковілий Василько покинув живий хвостик і ще заповзятіше подряпався вгору, хапаючись за круті схили.

Верховина горба мала вигляд широкого майданчика, густо зарослого кропивою і бур'яном. На пагорбках росли жорсткі стебла безсмертників з жовтими квітами, сивий полин і материнка. Де-не-де кучерявився кущами чебрець.

У ямках і рівчках, де було більше вологи, розпустили широкі вуха лопухи, а з-поміж них обережно витикався болиголов, наче боявся: «А чи немає тут бешкетників-хлопців, які обламують мої дудки на прискавки?»

— Васильку, ти поглянь! — скрикнув Ігор і схопив свого товариша за руку.

Діти стояли поруч над урвищем як двоє пташенят, які тільки що вискочили з батьківського гнізда. Ось-ось розправлять вони слабі ще крила і незграбно полетять над прірвою.

Неозорій краєвид розкинувся ген-ген до обрію, куди сягало око. Блискав сонцем, синів крицею і жовтів пісками Дніпро. Срібний Рукав відривався від нього і півколом обгинав унизу горб. Двоє сел наче бігли одно одному назустріч.

— Василько, я бачу свій дім! — сказав Ігор, хоч, правду кажучи, він нічого не бачив.

— А я бачу постову будку! — сказав Василько. — І мати схилились біля човна, щось роблять. О, білизну перуть! (Він так само не міг бачити будки, схованої за зеленою стіною прибережного верболозу).

Вже не вперше відвідував Василько цей горб. Тут хлопчина натрапив на цікаву знахідку.

— Ну, ходімо, — потяг він Ігоря за руку. — Ось тут недалеко.

Ігор неохоче відірвав погляд від безмежного краєвиду й зігхнув.

А тут, немов навмисно дратуючи уяву, здалека долинуло гудіння. Дитячий зір відшукав незабаром у глибокій синяві неба мініатюрний самольот.

Ігор і Василько стежили за ним, прикривши долонями від сліпучого сонця очі. Вони стояли поруч, задравши вгору голови, і мовчали. Крило самольота спалахнуло білим спалахом, і скоро легка хмарка сховала його.

— Ходімо, Ігоре. Ти кропиви не бійся.

Василько йшов попереду, прокладаючи в бур'яні стежку.

— Ось у цьому рівчаку, — сказав він. — Дивись, яка тут глушина.

Рівчак був глибокий, схожий на окоп, увесь зарослий бур'яном і лопухами. Білий метелик літав над цими бур'яновими хащами, немов шукаючи собі притулку від спеки. Потім він ураз метнувся вгору і був уже не сам: за ним гнався інший, такий же білий метелик. Петляючи, стрімко здійсмаючи ще вище й вище, обидва метелики розтанули у височині.

Василько нагнувся і руками розсунув лопухове листя.

— Тут! — вимовив схвильовано. — Дивись!

На дні рівчака лежала підбита гармата.

— Тут батарея стояла, — пояснив Василько. — Наші стріляли на німців.

Діти мовчки розглядають знахідку.

— Може, з неї Петя стріляв... мій брат... — нарешті тихо вимовляє Ігор.

Потім вони залізли в рівчак і посідали біля гармати.

— Я читав, — сказав Ігор, — як один капітан знайшов таємничий острів. А потім він кинув у море пляшку. А в тій пляшці була карта і на ній помічено, як плити до того острова.

— Навіщо ж він її — в море? — питає Василько.

— Хтозна. Мабуть, щоб хтось знайшов.

Навколо високі бур'яни, кропива та лопухи, та дудки болиголова.

Василько до чогось пильно прислухається.

— Чуєш? — шепоче він. — Щось гуде...

— Чую, Васильку, — також пошепки відповідає Ігор. — Тільки наче бубон: бу-бу-бу... Що воно?

Діти прислухаються, затамувавши дихання. Їм і справді вчувається густе басовите гудіння.

Нараз Ігор заходить нестримним розгонистим сміхом і зривається з місця.

— Чміль! — гукає він. — Та це ж чміль! Ось він літає над бур'яном!

— І справді чміль.

Василькові досадно, що гудіння пояснилось так звичайно і що враз розвіялась тишина й таємничість.

Його вражає несподівана думка.

— Ігорка! — гукнув хлопчик. — Давай і ми пошукаємо пляшку! Оту, що з картою. Її ж могли хвилині занести аж у Рукав! А тоді поїдемо на таємничий острів!

І Василькові, і Ігореві в ту хвилину здається, що й справді немає нічого легшого, як знайти пляшку невідомого капітана.

У Василька блискавично народився план. Він з Ігорем сідає на човен і вони вдвох обслідують дно Рукава.

— А де ж ти човна візьмеш? — питає Ігор.

Василько замислюється. На Рукаві човнів немає. Можна, звісно, взяти човен у матері, та тоді його доведеться волочити через усе село.

Ні, це не годиться.

— А знаєш що? — раптом з блискучими очима питає Ігор. — Ми зробимо пліт! Пліт із дерева та дошок...

— От здорово! — захоплено вигукує Василько. — Такий, як ото буксирні пароплави тягнуть за собою?

— Ні, не такий, трохи менший. Тільки для нас двох.

Однак зробити такий пліт, хоч і маленький, виявилось не зовсім легкою справою. Василько й Ігор працювали весь день. Зате пліт вийшов чудовий, хоч і зроблено його було із старих дошок та неоковирних обapolів. Василько витратив на нього повну кишеню гвіздків. Зверху на плоті Ігор поставив намет із рогози, щоб можна було ховатись від сонця. Василько приніс дві довгих жердини.

Наступного дня пліт урочисто спустили на воду. Він важко заколихався.

Ігор і Василько разом відштовхнулися від берега. Впираючись жердинами в пісок, вони повільно випливали на середину Рукава.

Тут швидка течія підхопила пліт, і Василько ледве втримував його на місці.

— Треба лягти та й дивитись у воду — глянь, яка прозора. Ох, та й важко ж! — промовив Василько.

Ураз почувся хрускіт, і Ігор побачив розгубленого Василька з коротким уламком жердини в руках.

— Зломилась!

Пліт, відчувши волю, поплив швидше.

— Давай твою! — гукнув хлопчина.

Ігор подав йому жердину, і діти побачили, що горб, біля якого треба було шукати пляшку, вже залишився далеко ззаду.

Повертатись проти течії було неможливо. Це відразу зрозумів Василько і тому вирішив направити пліт до берега.

Проте це йому не вдалося. Ігорева жердина була зовсім легка і гнулась. З кожною хвилиною пліт плив усе швидше й швидше.

— Ого, як нас підхопило! — весело промовив Ігор.

Василько не відповів. Напружуючи всю свою силу, він впирався жердиною в пісок, намагаючись затримати пліт. Та всі його зусилля були марні — тонка жердина гнулась, як лоза.

— Нехай пливе! — знову збуджено гукнув Ігор. — Ми летимо мов на крилах.

«А й справді, хай пливе!» — подумав Василько. Трапиться мілина, пережат, то там уже хоч-не-хоч далі не попливеш.

Цієї хвилини до нього долинув глухий шум, і хлопчик стривожився. Авжеж, це шумить поріг. А він забув про нього. Його не обминути, а там же що робиться — каміння та піна, вода аж реве.

Почув цей шум і Ігор. Його злякало стривожене обличчя Василька.

— Васильку! — гукнув він.

І враз сам догадався, що шумить поріг і що плоту вже не зупинити.

Шум швидко наближався. І Василько, і Ігор знали, що пліт через поріг не пройде, його розіб'є на гострому камінні.

Мурахи пробігли у Василька по спині. Гидкі й холодні мурахи. Йому дуже захотілось щосили гукнути: «Мамо!» Та він нічого не гукнув.

Він озирнувся на свого товариша й побачив, що Ігореві очі повні сліз.

Василько став навколішки й подав йому руку.

— Треба стрибнути у воду, — промовив він. — Я тобі допоможу.

Хлопчик побачив білу тріску, яка, поспішаючи, пливла поряд з плотом, наче боялась відстати. І що швидша ставала течія, то все ближче тулилась до плота тріска. Хтозна чому так запам'яталась вона Василькові, але в той час він з особливою гостротою помічав усе, що його оточувало: вода — місцями синя, місцями зелена чи жовтувата, і піщані береги з обох боків, які під сліпучим сонцем здавались золотими, і хвилячки, які швидко розбігались з-під плоту...

Береги тікали назад. Чайка низько пролетіла над головами дітей і кигкнула.

Мила чайка, ти прилетіла з рідного берега!

Біла тріска зовсім притулилась до плота і вже не відставала від нього ні на мить. Вона немов шукала захисту перед тією бідою, що насувалася все ближче й ближче.

Була така хвилина, коли у Василька з'явилось непереможне бажання вскочити в зелений намет з рогози (який так любовно влаштував на плоті Ігор) і, затуливши вуха й заплющившись, впасти там ниць, щоб нічого не бачити й не чути.

Та в нього майнула думка: «А що ж тоді робитиме Ігор?»

— Стрибнемо! Ну, кажу тобі — давай стрибнемо! — перемагаючи острах і сам себе підбадьорюючи звуками свого голосу, вигукнув Василько. — Чуєш, Ігорко? За мене тримайся!

«Коли б же не так швидко йшла вода, — подумав хлопчик. — Уже й роздягатися ніколи...»

Його думка увірвалась, бо Василько відчув міцний поштовх і впав обличчям у воду. В ту ж мить він схопився на ноги. Так, він стояв у воді на ногах серед уламків плоту!

Він зрозумів, що пліт налетів перед порогом на камінь і розбився.

Василько протер долонями очі і глянув навколо, шукаючи Ігоря. Він теж стояв поруч, приголомшений тим, що трапилось.

Вода досягала тільки до колін, але доводилось міцно триматись, щоб швидко течія не збила з ніг.

Взявшись за руки, діти мовчки побрели до берега. Тільки згодом Василько сказав:

— Я й не знав, що перед порогом теж є переказ, а на переказі мілко.

Ігор нічого не відповів. Він ще не отямився від страху, до того ж на швидкій течії вода була страшенно холодна, мокра майка липла до тіла, рогоз'яні черевики десь зникли.

Хлопчик цокотів од холоду зубами. Він мовчав, бо боявся, що Василько помітить, як він тремтить, і подумає, що це з переляку.

Чайка знову пролетіла над головами і кигикнула, та Василько не звернув тепер на неї ніякої уваги.

Незабаром обидва хлопчики сиділи на піску й сушилися. Ігор викручував з майки воду, і струмочок забулькав, падаючи на камінець.

Хлопчина засміявся дзвінко й щасливо, бо сонце пекло несамовито, швидко висушуючи одєжу, і він був уже на березі, а що пропали черевики — шкода, та нічого не вдієш, доведеться тепер носити старі, стоптані, аж доки тато не купить нових.

Його сміх підхопив Василько. Діти не думали про те, що були, можливо, так близько від загибелі. Вони пам'ятали тільки, що пліт мчався і мчався, і його не можна було зупинити, і що спочатку було нічого, а потім дуже страшно, і що вода на швидкій течії холодна, як крига.

І ще чомусь міцно запам'яталась Василькові тріска — звичайна біла трісочка, яка не хотіла відстати від плоту і все тулилась до нього.

Одного разу, коли Василько прийшов до Ігоря, той сказав:

— Ходімо, Васильку, в сад. Малина поспіла! Ти не бійся, баба Секлета дозволяє їсти. Там така малина — жовта! Я ніколи не бачив жовтої малини. А смачна — не сказати!

Жовта малина у баби Секлети і справді виявилась смачною й соковитою. Кожна ягода була як шапочка, одягнена на білий шпеник. І коли її знімали, то шпеник залишався на гілочці, і був він дуже подібний до маленької свічки. Так і здавалось Василькові, що ось з-під листка визирне казковий хлопчик, завбільшки як цвіркун, і засвітить ту свічечку.

— А тато замкнувся в коморі, — повідомив Ігор, — і нікого не пускає до себе. Я хотів йому малини нарвати.

— Що ж він там робить? — здивувався Василько.

— Працює, — зітхнув Ігор. — Креслить і креслить.

Василько усміхнувся.

— Знаю. Я сам бачив: малюнки. Будинок намальовано і всяке інше.

— То не малюнки, то креслення, — сказав Ігор. — Знаєш, тато сьогодні всю ніч працював. І все, що накреслить, потім будується насправжки. Бачив, як накреслено електростанцію? От її тепер і збудують. А знаєш, що буде, як тато помилиться і накреслить хоч одну криву лінію?

— А що буде?

— Вся будівля теж буде кривою і завалиться.

Василько мовчить. А що як справді інженер помилиться? Що як він стомиться або хтось ненавмисно штовхне його під лікоть? Ну, тут олівець і стрибне вбік. І лінія, звичайно, стане кривою, як коромисло. Електростанція від цього завалиться, і тоді вже ніколи не буде в колгоспі електрики. А, може, все це Ігор тільки вигадує?

— Слухай, Ігорка, — мовить Василько, — а ти ж правду кажеш?

Та Ігореві очі зорять щиро і ясно, і ніякого сумніву немає в тому, що хлопчик каже правду.

— Ігорка, знаєш? Ти скажи своєму батькові: «Тату, годі вам працювати, спочиньте, а то ще схибите».

Ігор заперечливо хитає головою:

— Не бійся, не схибить. Коли була війна, то німці зруйнували авіабомбою залізний міст через ріку. А тато відбудував його за шість днів. І знову пішли через міст поїзди на фронт. Тоді тато майже зовсім не спав, аж доки не закінчив роботи.

Того дня, попрощавшись з Ігорем і вийшовши за ворота, Василько тільки удав, що він пішов додому. Насправді ж хлопчик городами повернувся на подвір'я баби Секлети. Ігоря не було — мабуть, він лежав у наметі під грушею.

Василько підкрався до комори, став навшипиньки і обереж-

но зазирнув у вікно. Хтозна яке почуття привело його сюди. Було хлопчикові і тривожно, і цікаво, і боязно.

Боком до вікна за столом сидів Кузьма Григорович. Окуляри його лежали на столі, і інженер сидів, злегка відкинувши назад, на бильце стільця, голову і заплющивши повіки.

Затаївши дихання, дивився на нього Василько.

Спочатку йому здалося, що Кузьма Григорович спить. Та ось інженер розкрив очі і обома руками стиснув голову. Так він сидів якусь мить нерухомо, потім почепив окуляри, схопив олівець і лінійку, і його рука почала креслити на папері рису за рисою...

Мабуть, у нього не все виходило гаразд, бо він раптом кинув олівець, випростався і почав пильно, напружено вдивлятися в своє креслення. Долонею тер високий опуклий лоб, наче хотів пригадати щось дуже важливе, без чого далі не можна працювати.

Хлопчик бачив, як здригнулись в інженера губи, ніби він ось зараз мав заплакати. «Невже лінія... Скривилась лінія?» — майнула у Василька сполохана думка. І йому захотілось гукнути людей, гукнути батька, щоб вони мерщій прийшли сюди й допомогли Кузьмі Григоровичу виправити цю неслухняну небезпечну лінію.

І так пожалкував Василько, що він малий і нічим не може стати інженером в пригоді...

ДРОВОРУБИ

Це звичайна собі сіра нитка. Мати зве такі нитки суровими. Ними пришило до Василькової сорочки гудзики, бо сурова нитка міцна і гудзика вже не одірвати, хіба що одгризти зубами.

Та річ не про гудзики. На кінці нитки — кусочок воску, невеличкий, завбільшки з горошину. Оце й увесь прилад, а скільки хвилюючих переживань приносить він Василькові!

Ще б пак! Хіба ви самі ніколи в дитинстві не ловили на віск страшних сірих тарантулів?

Василько давно вже закріпив на пагорбку цю нору. Вона була кругла й велика, така, що й мідний п'ятак упав би в неї не зачепившись. Навколо нору обведена легкою павутиною, і тут же скрізь можна помітити крильця та ніжки з'єдених необережних комах. Тут усякі крильця: і чорні, і зелені з крапочками, і прозорі, як у бабки.

Хлопчик знає, що це тарантулова нора, йому давно кортіло вивудити звідти її хазяїна, та він хотів так зробити, щоб не побачив і Ігор.

Василько дуже любить показати своєму другові щось цікаве. Ігор увесь час жив у великому місті і тільки оце вперше приїхав у колгосп і все тут для нього було нове.

Василькові теж цікаво було слухати Ігореві оповідання про трамваї і тролейбуси, про зоопарк і цирк...

І все ж таки хоч Ігор жив у місті і бачив там і машини різні, і навіть білих ведмедів у зоопарку, а от ловити тарантулів він не вміє! Що — тарантулів! Він не вміє навіть упіймати в підрешіток горобця! Він ніколи не видирав сорочачих яєць, не бачив, як квочка висиджує курчат, не чув, як пишуть упіймані на гачок бубирі, не бачив, як плюється слиною йорщ, не знає, як молотять машиною хліб, як мелють у млині борошно, як стрижуть овець...

Він ніколи не їв пиріжків з натарачкою, шуликів із маком, балабушків із часником... Він не куштував навіть лопуцьків з молочаю й козельців!

Він ніколи не робив з бузини дудок, які стріляють, не робив прискавок з болиголова, ні разу не кидав у курінь на баштані камінців, щоб довідатись, чи є там дід-сторож...

Одного разу Василько спитав у свого приятеля:

— А що там найцікавіше в місті, Ігоре?

Ігор подумав.

Що справді відповісти Василькові? Хіба не цікаво дивитись, як вулицею Леніна пливе безконечний потік машин, автобуси, тролейбуси? Ігор знає навіть, які бувають машини — і «ємки», і «Зіси», і «Москвичи». А як весело, коли спалахують на перехрестях вулиць зелені й червоні світлофори, коли вогнями розквітають увечері бульвари й парки... А як цікаво, коли на першотравневому параді гуркочуть мимо трибуни танки і проходять важкі пушки — такі важкі, що тільки трактор їх і може потягти...

Всі ці картини в одну мить промайнули в Ігоревій уяві. Але він все ще нічого не відповідає Василькові. І нарешті обличчя його засвітилось захоплюючою згадкою.

— Найцікавіше, Васильку, завод! — натхненно промовив Ігор. — Я був з татом на заводі і бачив, як там варять сталь.

Очі у Василька зробились від подиву круглі.

— Варять... сталь? — вихопилось у нього. — Оту, що з неї роблять машини, трактори? Як же її варять? У казані?

Ігор дзвінко зареготав.

— Ех, ти ж! «У казані!» Ії варять у такій електричній печі... І знаєш, вона така сліпуча, сталь, що на неї не можна дивитись без окулярів — осліпнеш. Ось як. А коли випустять її з печі, вона тече як вогневий потік, і з неї так і сипляться іскри. Як зорі, Васильку. А потім сталь усе чорнішає, чорнішає... І працює на тому заводі тридцять тисяч робітників.

Василько слухає вражений, зачарований.

— І ти... ти все це бачив? — пошепки питає він у товариша і зітхає глибоко, заздрісно. Тепер хлопчина щиро переконався, що насправді Ігор далеко більше бачив на світі і більше про все знає, ніж він... І нитка з восковою кулькою здається тепер Василькові такою жалюгідною, що, мабуть, годі її й показувати приятелеві. Але Ігор вимагає:

— Ходімо ловити павука!

І ось сьогодні діти сидять над норую, і Василько ритмічно то впускає туди, то витягає нитку.

— А дивись, скільки крилець! — каже Ігор. — Ось червоні крильця, це він з'їв сонечко. Я не люблю павуків. А ти любиш?

— І я не люблю. У них аж восьмеро ніг. А буває й більше. А ти бачив, як павук ссе муху?

— Бачив, Васильку. А муха дзижчить і все худіє, худіє. А правду ти казав, що як корова з'їсть тарантула, то здохне?

— Аякже, враз і здохне. Так її обдує, корову, що стане як бочка. О! Хапає!

Хлопчик сильно смикає нитку. Але павук не впіймався.

— Рано смикнув, — розчаровано мовить Василько, — ще як слід не вхопився. Дивись, як покусав!

Ігор розглядає віск. На ньому й справді сліди від укусів тарантула.

— А ну ще! — просить він Василька. — Він нас не вкусить?

— Ми ж його руками не займемо.

Василько знову впускає в нору нитку.

— Хапає! — тривожним шепотом повідомляє він. — Видно, здоро-о-вий павучище!

І враз мовчки смикнув. На кінці нитки показалося щось сіре. Воно перебирало численними лапками...

Василько хутко наступив закаблуком черевика на нору й крутнувся на одній нозі.

Тепер нору було закрито, і впійманий тарантул роздратовано піднімався на задні ноги, готуючись стати до бою.

Ігор нахилився над павуком і раптом гукнув: •

— Васильку, ти глянь — павученята!

Справді, на спині в тарантула сиділо безліч живих мако-
вих зернят. Потривожені, вони розбігались на всі боки.

— Це павучиха, — сказав з огидою хлопчик.

Він підняв камінь і кинув його на тарантула.

— Васильку-у! — долітає здалека.

Діти оглядаються на покрик.

На дорозі зупинився грузовик і з шоферської кабіни ма-
хає хтось рукою.

— Та це ж батько! — впізнає Василько. — Гукають, щоб
ішли.

Радісна здогадка просвітлює його обличчя.

— Ігорка, в ліс поїдемо! Скоріше!

І обое вже мчать щодуху до машини. Прибігли такі захе-
кани, що не можуть вимовити й слова, і похапцем лізуть
у кузов.

— Швидше, горобенята! — сміється Петро Максимович,
висунувшись з кабіни. — А то не візьмемо.

Він сидить поруч з шофером — в одній майці, засмаглий,
з сірою кепкою, зсунутою на потилицю. З-під козирка течуть
тоненькі блискучі струмочки поту.

У кузові тритонки немає нікого, і він здається дітям
таким просторим, що тут хоч танцюй.

— Ігоре, ти тримайся, бо впадеш, — наказує Василько.

Та він не може приховати свого щастя. Він їде в ліс на
машині, на величезній машині і, повірте, це зовсім не те, що
йти туди пішки.

Грузовик котить знайомою дорогою, якою завжди ходить
у ліс колгоспна дівтора, але ж тепер, з машини, ця дорога
здається Василькові казковою, прекрасною, сповненою чудо-
вих несподіванок і принад.

Край шляху — німецький танк з білим хрестом і свасти-
кою, з довгим жерлом гармати, яке задерлося вгору та так
і залишилось мертве.

Хлопчиків танк здається гидкою потворою, яка причаї-
лась у гущавині дикої малини. Ще мить — і потвора повер-
не свою довгу шию і важко плигне на шлях, щоб напасти
на машину. Свастика на цій купі залізного брухту теж рап-
том оживає — це ворухить лапами волохатий павук-тарантул.

Узлісся стрічає мелодійним посвистом вивільги й куван-
ням зозулі. Густе віття з шумом проноситься низько над
головами дітей.

Ігор заздалегідь кричить:

— Ховайся, Васильку!

І обое ховаються в кузов, щоб не зачепила якась гілка.

Між яскравої зелені раптом просвічує білою рукою берізка і тікає кудись у гущавину, кружляючи і підскакуючи на одній ніжці.

З верхівки береста зривається кібець і з різким криком летить над лісом.

Василькові видно, як він повертає в повітрі то в один, то в другий бік голівку з закарлюченим дзьобом.

Мотор гуде — то стихаючи, то здіймаючи свій голос до рева, коли машина виїздить на узвишшя. А з гори мотор зовсім замовкає, і тоді чути тільки, як торохтить кузов та деренчить у ньому велика зубата пилка.

Василько щасливий, він захоплений поїздкою, і йому хочеться, щоб Ігор теж відчував це щастя.

— А далі ще й не те буде! Ось сам побачиш! — обіцяє він другові.

Грузовик зупиняється і з кабіни вискакує батько. Він зазирає в кузов до дітей, і на його обличчі Василько бачить стривожений вираз.

— Ну, як ви тут? — питає батько. — Не погубились, горобенята? Тримайтесь міцніше, не пустуйте!

— Ми тримаємось, — відповідає Василько.

Машина знову рушила. Несподівано вона завертає круто вбік і їде вузькою просікою між густих і високих кущів ліщини.

Ця дорога вже зовсім незнайома Василькові.

Звідкілясь війнуло болотяною тванню, ліщина зникла, і з обох боків шляху вирости натомість могутні вікові дуби. Грузовик різко загальмував і повільно почав спускатися круто вниз.

Ліворуч під колеса підповз глибокий яр. Праворуч все тісніше наступали на дорогу грізні, похмурі дуби. Яр обривався вниз стрімкими глиняними кручами, його дна не було видно, тільки знизу підводились верховини старих осик. Мабуть, багато-багато років пнуться вони вгору, щоб визирнути з цього яру на ясне світло.

Тепер уже жодний птах не подавав голосу — ні зозуля, ні кібець, і навіть вивільги не чути в цій глушині.

Все живе зникло, бо тут лише дихала вогкість, лише зелений присмерк гуляв під густим шатром розлогого віття. А сонце світило тільки над верхів'ям дубів, і жодний промінь його не проникав до землі.

У Василька захолонуло в грудях, коли він угледів, що грузовик їде над самісіньким яром.

— Ти не боїшся? — спитав він у Ігоря, в якого очі теж стали круглі з страху.

— Ні, аж ніяк, — тихо відповів він. — А ти?

— І я аж ніяк.

І обоє зітхнули легко, на повні груди, бо яр ураз відсу-
нувся далеко вбік.

Де й поділись похмурі дуби, приском гарячим сипнуло сонце, і грузовик опинився в широкій лісовій долині над блискотливим озером, яке гойдалося в колисці з зеленого очерету.

Дві дикі качки знялися над водою, пролетіли над машиною і зникли в комиші. З обох боків долини здіймалися височезні горби, увінчані лісом. Дуби, осики і липи видряпувались на круті схили, а веселі берези сміялися з такої кручі, що страшно було глянути.

Грузовик тихо переїхав через дерев'яний місток. І ось грімкий гул прокотився луною по лісу з краю в край...

Василько з Ігорем перезирнулися.

Що воно?

Ясне небо і не видно ніде грізної чорної хмари. Ні, це не грім!

І знову могутній гул розітнувся в лісі, наче рухнула кудись у прірву кам'яна скеля. Тепер уже не тільки одна луна, а десятки її відголосків, маленьких лун, заохкали в усіх най-дальших лісових закутках.

Грузовик стихив хід, завернув убік, мотор заревів, і машина полізла вузькою просікою на згір'я.

Просіка незабаром скінчилась, і перед Васильковими очима відкрилась широка галявина, завалена величезними стовбурами спиляних дубів, повна людей, галасу і стукоту сокир.

Люди обліпили тільки що поваленого лісового велетня з усохлою верхвиною. Одні розпилювали його на частини, інші обрубували гілки.

«Оце воно так і гуло, як падав дубище», — догадався Василько.

Машина зупинилась.

Серед людей хлопчик упізнав багато знайомих колгоспників, а між ними і дядька Лукаша з сокирою в руках (того, що колись подарував Василькові живого їжака), і дядька Панаса Гайдебуру, що в нього є двоохстволка і він приносив Васильковому батькові диких качок. Це про нього колись

розповідав Тимко, як дядько Панас почепив вовчєняті бов-
кало до хвоста.

Петро Максимович виліз з кабіни й гукнув:

— Здорові були, орли! Куди тут підїхати?

Василько, а за ним і Ігор і собі злізли з грузовика.

— Ого, Максимовичу,—обіззався дядько Лукаш,—яких ви
собі помічників привезли! Тепер нам і робити тут нема чого...

— А ну, які тут помічники? — почув Василько за спиною
чийсь дуже знайомий голос і, обернувшись, побачив інженера
Кузьму Григоровича. Ігор кинувся до батька і, підскачавши,
міцно обняв його за шию, бовтаючи в повітрі ногами й ве-
село сміючись.

Та Василькові така легковажна поведінка свого товариша
аж ніяк не сподобалась. Вони ж приїхали на лісову роботу,
треба вантажити дуби, а не чіплятись на шию!

Проте висловити своє незадоволення він не насмілювався
і тільки відійшов набік, ближче до Панаса Гайдебури, який
разом з дядьком Лукашем розпилював дуба.

— А що, не затупилася пилка? — спитав у них хлоп-
чик. — Бо яка вже там робота тупою пилкою — хоч плач!

Лукаш непомітно підморгнув Гайдебурі і в тон Василь-
кові відповів:

— Та воно, звісно, коли струмент несправний, то й липу
не вріже. А дуб — порода, звісно, тверда. Та ото була, прав-
ду кажучи, надія на тебе, Васильку. Ти хлопчина працьови-
тий, то вже, як-не-як, хоч трохи допоможеш.

— Та вже ж, не гулятиму, — бовкнув Василько, бо йому
й справді кортіло попиляти з Лукашем. Ще ніколи не дово-
дилось хлопчикові пиляти отакенною пилкою.

Пилка була як жива. Вона то шаркала, то співала, то
враз почала пищати, коли потрапила на сучок і її міцно
здавило з двох боків. Коли Лукаш натискував, вона стала
скаржитись, кувікати, як поросля, їй було важко. А напри-
кінці, заморившись, тільки харчала, і Василькові здалося, що
коли б у пилки був язик, то вона, напевно, висолопила б його,
наче Сірко в спеку.

— Тату, — гукав радісно Ігор, — а ми їхали на грузо-
вику, і над таким яром їхали, що мені з Васильком так було
страшно, так було страшно...

Цього вже Василько не зміг стерпіти! Отак осоромити
його перед дроворубами! А вони ж усі бачили, як він браво
стрибнув з грузовика, всі чули, як він поважно привітався
і з яким знанням діла запитав про роботу. І раптом при-

вселюдно оголошується, що він, Василько, боявся їхати над яром!

Хлопчик почервонів і хутко повернувся до Ігоря.

— А про якого ти Василька розкажуєш?

— Про тебе! — щиро сказав Ігор. — Ми ж як боялися! Правда ж, Васильку?

Несподівано допомога прийшла від батька.

— Ти й розкажеш отаке! — гукнув він. — Щоб Василько та боявся! Хіба ж ти не знаєш, що він у нас — бакенщик, з матір'ю бакени світить? Василь Петрович у нашій сім'ї перший помічник, і він ніколи нічого не боїться!

— Авжеж, — підтвердив Василько, — я й сірого павука не боюся!

З грузовика відкинули борт, приставили до нього два довгих і круглих грабки і, піддаючи спочатку кілками, повільно почали накочувати на них дуба.

— Ну, разом! — гукали люди. — Ну, ще раз!

З кожним новим зусиллям дуб повільно котився вище й вище.

Нарешті він докотився до платформи і тут на кілька секунд застиг на місці, підтриманий дюжиною витягнутих угору напружених рук.

Василькові здалося, що в ці короткі секунди дубище наче роздумував, чи скотитися на платформу, чи гунути всією своєю вагою вниз, на людей.

Це був рішучий момент, і тут Васильків батько гукнув:

— Піднімай накаті! Жми вгору!

Кілька рук метнулося, підіймаючи вгору грабки і підтримуючи дуба кілками. Ще одне зусилля — і він повільно скотився на платформу, і від цього увесь грузовик здригнув, підскочив і зарипів.

— Ну, дубочок! — сказав Лукаш, витираючи з лоба піт. — Спробуй розпустити такі дуби на дошки.

— Спробуємо й розпустимо, — обізвався батько Василька. — Ти не думай про те, що важко, а заплющ очі і уяви перед собою наш колгоспівський маленький Дніпрельстан. Он, бачиш, дивляться на нас Ігор і Василько. Вони спитають від батьків відчіт!

Василько не зрозумів, який він має спитати відчіт, але знав, що дуби возять для будівництва колгоспівської електростанції.

Кузьма Григорович, зсунувши на лоба окуляри, ходив між повалених дубів, щось обмірковував і записував у маленьку

книжечку. Потім він чокнув по ній олівцем і сказав Василькові:

— Все в порядку, хлопче. Ну, як, не стрічав сірої ворони? Ні? А я думав, що вона прилетить тебе подякувати. Виходить, що ворона нечемна. Не знає, що має справу з Васильком.

Він посміхнувся, спустив на очі окуляри, і скло заграло таким веселим і живим промінням, що Василько подумав: зовсім це не скло, а щось в очах заблищало...

— А хто тебе навчив плести отакі чудові брилі з жита?— спитав Кузьма Григорович.

— Яка там наука!— відповів Василько. — Бачив, як діти плетуть, то й собі...

Хлопчик хотів розповісти інженерові, що бриль — це дрібниця, він уміє ще й не такі речі. Він може сам сплести мулявник для риби, і маленький вітрячок може змайструвати (такий, що й крилами махатиме, і стугонітиме, як справжній), а то й сопілку з бузини зробить, таку — з дірочками, і як по черзі затуляти дірочки, то сопілка немов по-людському вимовлятиме.

Та він не розповів цього, бо раптом з'явилась інша думка, і хлопчик спитав:

— Дядю, а скоро на місяць летіти?

Кузьма Григорович здивовано глянув на Василька.

— Ти туди збираєшся?

Інженер зняв з Василька картуз і жартома скошлатив йому волосся:

— Ах, ти ж... хлопчику!..

Грузовик навантажили і дроворуби посідали відпочинуті. Василько примостився на пеньку біля батька, а напроти, на поваленому стовбурі, сіли Панас Гайдебур і Ігор з Кузьмою Григоровичем.

Навколо, на траві, посідали Лукаш і інші колгоспники.

Василько дуже цікавився, чи не стрічав дядько Гайдебуровка з бовкалом на хвості, та спитати про це не наважувався.

— Тату, ми з Ігорем підемо в ліс, — сказав хлопчик.

— Тільки без грибів не вертайтесь! — промовив Лукаш. — Після дощів оце печериць можна набрати.

— Ач які, — чомусь задумливо обізвався Кузьма Григорович, — водою не розіллеш.

— Що ж, хай ростуть та дружать, щастя їм доле, — відповів Петро Максимович. — Василь Петрович мужик у мене справний, та й Ігор парубок моторний.

— Ого, — запишався Василько, — ми з Ігорем такі. Тільки я більше, ніж він, печериць знаходжу. А він колись гадючих грибів назбирав — думав, що опеньки.

Навколо засміялись, і Василько подумав, що це з Ігоря — який той невдаха.

Йому стало досадно за свого друга:

— І чого б ото сміятись? То ж було тільки одного разу!

Панас Гайдебур розв'язав рукав полотняної сорочки, який йому правив замість клунка, і витяг звідти сала та хліба.

Був Гайдебур рудий велетень. Василькові він здавався дубком, в якого поховкло листя, тільки він забув його скинути на зиму та так і залишився назавжди.

Була в Гайдебури звичка дрібно моргати повіками і від цього здавалось, що він комусь хитро підморгує, наче хоче сказати: «Ми то все знаємо, що і як, тільки нікому не скажемо!»

— Не гріх пополуднувати, — сказав дядько Гайдебур. — Такий був чудернацький кабанчик, що довелось заколоти. Повірите, нямчав по-котячому.

— Може, він і мишей ловив? — спитав Петро Максимович. — Буває, що й людина помиляється і плеще при дітях усякі дурниці.

— Це ти про мене, Максимовичу?

— Ні, це я про того дуба.

— Ти, Максимовичу, не натякай, — удав ображеного Панас Гайдебур. — Діти самі дійдуть, що правда, а що й побрехенька. От вони хочуть у ліс піти, а я й згадав оце, який був зо мною випадок. І ви, товаришу інженер, послухайте. Ви більше на папері креслите, та лад даєте на будівництві, а в лісі вам ніколи часто бувати. От сьогодні приїхали, то й послухайте бувалу людину.

— Це ще як я лісникував та пішов рубати дуба. Старезний був дуб, сухим стояв років двадцять. Повірите — у чотири обхвати. Ну, звалив я того дуба — та й не сам звалив, сусідні лісники допомагали. І от як він упав, то щось так сильно заверещало...

— Як твій кабанчик, — додав Петро Максимович.

— Почекай, Максимовичу, не перебаранчай. Заверещало, як дитинча. Коли глянь, дівчинка якась побігла мерщій у кущі — химерна дівчинка, з зеленою кіскою, босоніжка, у зеленій таки спідничці, сплєтеній з трави. Яка така дівчинка — невідомо. Шукали, шукали в кущах — не знайшли. Стали того дуба на рівні частини різати, а в ньому отакенне дупло! І як вам сказати? Немов хатка яка, чи кубельце. Усе дно вимощене пухом з кульбаби, і горіхів лісових знайшли там з цебро. Ясно, що те лісове дівчатко в дуплі жило. Ось вам який факт.

І дядько Гайдебур комусь хитро підморгнув.

Дроворуби посміхались — сів, мовляв, на свого улюбленого коника дядько Панас, тепер не спинити.

— Любите ви казки розповідати, — сказав Кузьма Григорович.

Лукаш устав.

— Ну, доки ви тут полуднуватимете, я до лісника піду. Та, може, де в лісі і ваше зеленокосе дівчатко стріну. Давно це було, Панасе Гнатовичу?

— Років десять тому, чи й дванадцять.

— О, то тепер цій дівчинці-лісовиці, напевно, років двадцять...

Дроворуби засміялись. Лукаш пішов.

Василько шепнув у вухо Ігореві:

— Підемо по гриби?

- Підемо, Васильку.
- А як стрінемо лісовичку?
- То ж — казка!
- А може й правда?
- Ні, мій тато сказав, що казка, — промовив Ігор.

З батьком Василько умовився так: грузовик одвезе дуби, а коли повернеться сюди, то тоді забере їх обох — Василька й Ігоря.

А зараз вони підуть по гриби.

Ні, далеко вони не зайдуть і не заблукають. Хіба їм уперше бувати в лісі?

Дядько Панас дав дітям кошика, і Василько з Ігорем пішли.

БОВК З БОВКАЛОМ

Діти пішли вузькою стежкою, яка здіймалась на згір'я. Де не взялась трясогузка. Киваючи довгим хвостом, вона хутко побігла стежкою, як миша.

Йдуть діти — біжить попереду трясогузка. Зупиняться — і пташка зупиняється і, повернувши голівку, одним вічком дивиться на хлопчиків.

Потім вона пурхнула вбік і зникла.

Навколо росли густі кущі. Вони були круглі і здавались Василькові дуже схожими на величезні зелені макітри.

— Це ж порубка, — здогадався Василько. — Зосталися від дерев пеньки, а від них пішло віття.

З одного куща випурхнув дрізд. Він був такий чорний, наче його обмазали шевською смолою. Тільки дзьоб у дрозда жовтів як світла вохра, якою мати Василькова підмальовує піч.

Ігор навшипиньках підбіг до куща.

— Мабуть, тут гніздо! — прошепотів він.

Хлопчик нагнувся, розсунув молоде гілля і встромив у куща, наче під запону намету, свою голову, тримаючи в руках солом'яного бриля.

Міцний дух прілого торішнього листя і вологої землі вдарив у носа. Після яскравого денного світла око не відразу призвичаїлось до зеленої сутіні. Сонячні плями тріпотіли між руками. Ігор побачив сірий пеньок, від якого на всі боки пнулася кучерява памолодь.

На верхівці пенька чорніло щось кругле, схоже на горщатко.

— Васильку! — позвав він дрижачим голосом, в якому були і радість, і торжество.

Василько був уже поруч.

— Гніздо! — і він похапцем розсунув віття.

Та Ігор міцно схопив його за рукав.

— Почекай! Я ж його перший знайшов.

Дві дитячі голови схилились над гніздом.

А яке це було гніздо!

Немало знав і бачив Василько чудових пташиних кубельць: і ластівки — все зліплене з землі, і капшук вивільги, і майстерну хатку ремеза. Однак ще ні разу не доводилось йому стрічати гніздо чорного дрозда. Кожну билинку, кожну гілочку було в ньому по-хазяйському обмазано глиною, і все кубло скидалось на зліплену з глини й землі круглу чашку.

Але що могло бути красивіше за ці п'ятірко яечок, які лежали в гнізді! Були вони небесного, ясноблакитного кольору, і по ньому, як зірочки, де-не-де розбігалися цятки.

— А я думав, що тут пуцьверінки! — сказав Василько. — Тепер уже по всіх гніздах є пташенята.

— Нащо тобі пуцьверінки? Ти глянь, які яечка!

Стривожений дрізд кричав поблизу в кущах — його халупку знайшли люди!

— Я візьму одне, Васильку, — сказав Ігор. — Ні, тільки подержу...

Яечко було тепле — воно ще ховало в собі тепло пташиного пір'я.

— Не роздави, — з тривогою попередив Василько, — знаєш яка на ньому тонка шкарлупка!

Та було вже пізно. Василько тільки почув, як тихо ойкнув Ігор — яечко впало...

Звичайно, воно розбилось. Із шкарлупки випало манюсінке, голе й мокре, з потворною голівкою пташеня. Воно ще не зовсім сформувалось, та вже мало ніжки й маленькі крильця і було схоже на химерного крилатого пуголовка.

Діти мовчки дивились на нього. У них було таке почуття, немов ось зараз вони побачили щось загадкове й незнане, торкнулись великої тайни. А яка ж тайна? Лежить розбите яечко, і в ньому цей гидкий пуцьверінок...

Василько обережно диткнувся до нього пальцем і відсмикнув руку. Потім він глянув на Ігоря, а той глянув на Василька. І, не змовляючись, так само мовчки пішли геть, не озираючись і наче крадькома...

Коли відійшли вже далеко, Ігор перший порушив мовчанку.

— Ти не сердишся на мене, Васильку? Я ж не навмисно його розбив...

Порубка скінчилась, знову почався ліс. На узліссі біля дороги зруйновані глиняні стіни та чорний димар. Василько впізнав цю місцевість — сюди навпростець вела стежка з села. Тут, де руїни, стояла колись лісницька хата — її спалили німці.

Василько зупинився і, ворущачи носом, нюхав повітря.

— Що ти? — засміявся Ігор.

— Нюхаю... Пахне грибами.

Василько побіг до кущів бересклету і гукнув:

— Ось вони. Нанюхав!

Він лукаво позирнув на здивоване обличчя Ігоря, бо ще здалека заримітив старого великого масляка. А де один, там шукай ще...

— Ого, який гриб! — радів Ігор. — О, та він червивий. Тьху, поганець!

Але біля старого масляка росло багато молодих грибків. Їхні шапочки ще не встигли стати брунатними і були ніжного золотистого кольору, з ледве помітним пушком.

Там, де починалась шапочка, ніжку гриба охоплював білий комірець. У старіших грибів цей комірець був уже розірваний, шапочка розрослася і стала бриликом, підбитим знизу жовтим оксамитом.

— Ой, скільки! — гукав захоплено Ігор. — Збирай, Васильку!

Непомітно для себе діти заходили все далі й далі в ліс. Їм траплялись і білорожеві печериці, і жовті лисички, які ховались між мережатого листя папороті. Кошик наповнювався з кожним кроком.

Масляки пахли важко, задушливо. Сонячні веселі лисички точили хвилюючий звіриний дух, а печериці пахтіли тонко й ніжно, як невідомі лісові квіти.

В лісі трапляються іноді неглибокі рівчаки, схожі на окопчики, викопані на грані лісової ділянки. Ранньою весною вони повні вщерть каламутної води із синьою скрижаллю криги, яка плаває зверху. Трохи пізніше, коли дужче пригріє сонце, крига розтане, вода відстоїться, — тоді крізь її тремтячий серпанок можна побачити на дні рівчака буйний зелений ряс. Влітку такий рівчак густо заростає духмяними лісовими травами — чебрецем, материнкою, дерев'єм, листатою лепехою чи стрункою дивиною з сузир'ями жовтого цвіту.

Ось біля такого окопчика під густим берестом діти посідали спочинути. Перед ними була невелика лісова галявина, повна нагрітого сонцем ромену й молочаю.

О, цей молочай! Нам і невдогад, а Василько добре знає, для чого він росте на світі. Старого молочаю не рвіть, він твердий і волокнистий, а виберіть який молодший і зламайте лише саму верхівку. Вона ніжніша й солодша.

Тут і виступить на зломі краплина молока. Та не куштуйте його — воно гірке, а обдеріть шкірку і потім довго качайте молочай між двома долонями, доки стане він ніжний та солодкий, і вже тоді зватиметься не молочай, а «лопуцьок». Тут його і хрумайте.

Бачте, все це треба як слід знати, а інакше нема чого і в ліс ходити.

Василько з Ігорем ласували молочаєм і розмовляли про лісову дівчинку, яку колись бачив дядько Панас Гайдебура.

Навколо глуха глушина. В тишині тільки зяблик виспівував, і жодний подих вітерця не ворухив ні трави, ні листя.

Василько розповів своєму другові всі страшні випадки, про які він коли-небудь чув. І найбільше сподобалась Ігореві історія з бовкалом, яке дядько Панас причепив до хвоста вовченяті.

Щоб Ігор яскравіше собі уявив, як підкрадається вовк із бовкалом, Василько став рачки і, припадаючи до трави, поплазував через галявину.

І тут трапилось щось таке несподіване, від чого хлопчик в одну мить опинився біля Ігоря і страх, уже таки не солодкий, а справжній страх, владно стиснув серце.

Злякався і Ігор. Ще б пак! Діти почули сухий стукіт бовкала...

То не має значення, що вовк Панаса Гайдебури живе на острові. Хто його знає, хіба він не міг узимку по кризі перебратись у ці ліси?

— Чуєш? — спитав пошепки Василько.

Ігор мовчки вчепився своєму другові за рукав.

Дерев'яний стукіт наближався.

Це навіть не стукіт. Це — клацання. Атож, якась велика звірина клацала зубами.

Якою тихомірною дівчинкою була лісовичка порівняно з тією моторошною звірюкою! Не було ніякого сумніву, що до дітей підкрадався вовк дядька Гайдебури.

Цього не могли витримати ні Ігор, ні Василько. І коли

кущі напроти затріщали й заворушилися, діти, забувши і про кошик з грибами, кинулись геть.

Вони бігли стрімголов, продираючись крізь кущі, перечіпаючись за коріння дерев, яке виповзло з землі глянути, хто це порушує лісову тишу.

Василько незабаром спинився.

— Стій, Ігорка, — сказав він. — Як ти захекався!

— А ти?

— І я захекався. Ось послухай, як стукає серце. Правда, як молоток?

— Правда. Як бовкало.

— Знаєш, Ігоре, я далі не побіжу.

— А що? Ти перестав боятись?

Василько трохи помовчав, щоб сильніше вразити Ігоря тим, що мав зараз сказати.

— Слухай, Ігорка, я піду назад і вб'ю вовка, — промовив хлопчик, дивлячись своєму другові в світлі, бульбашкуваті очі. — І тоді зніму в нього з хвоста бовкало і віддам дядькові Панасові. Або ні! Я подарую бовкало тобі — разом з хвостом.

Ці слова справили на Ігоря незвичайне враження. По рішучому виразу Василькового обличчя було видно, що той справді ось зараз виконає свій намір.

Якусь мить хлоп'ята мовчали, а потім Ігор тихо сказав:

— Васильку, не йди! Чим ти його вб'єш?

Хлопчик озирнувся, тоді підійшов до куша ліщини і після довгих зусиль виламав собі добрячу ломаку.

— Ось цим!

— Василечку, не йди, бо він тебе розтерзає.

— Ні, Ігорка, я піду. Я такий. Прощавай!

— Хіба ти не повернешся?

— Ні, повернусь.

— Я тебе не пущу самого! — рішуче сказав Ігор, перемагаючи страх. Йому здавалось, що вовк неодмінно має бігти по слідах і зараз знову пролунає стукіт бовкала.

— Ти підеш зо мною? — спитав Василько. — Ти не боїшся?

— Боюся, а тільки — як же ти сам?.. Краще втечемо!

— А кошик з грибами? Що скаже дядько Панас? Ні, я піду!

Ігор бачив, що Василька не спинити.

— Ну, то й я з тобою.

Василько крокував попереду, вимахуючи ломакою. Ігор

ішов за товаришем. Йому було дуже страшно і за Василька, і за себе, і водночас він був захоплений відвагою свого друга.

Бовкало застукало десь зовсім близько.

— Васильку, не йди!

Але хлопчик вже кинувся вперед, крізь куші.

— Ігорка! — пролунав його покрик. — Йди сюди! Ось він!

— Хто? — завмираючи, відгукнувся Ігор.

— Та він же! Теля! Руденьке, а вуха білі-білі, як сніг...

Теля стояло в кущах, здивовано витріщивши баньки на дітей. Воно й справді було руде, з білими вухами. Дерев'яне бовкало теліпалось у нього на шиї, а на морді настовбурчилась колюча шкірка з їжака, щоб не смоктало матір.

— Минь, минь, минь, — покликав його Василько. А теля, злякавшись, крутнулось на всіх чотирьох ногах і, ламаючи куші, подалося геть.

І довго ще в лісі було чути голосний стукіт бовкала.

Кошика теля не зайняло. Воно не зжувало жодного маслюка. Навіщо? Хіба мало в лісі соковитої трави? До того ж теля не їсть грибів.

Ігор і радів, і дивувався — от який Василько! Що коли б це було не теля, а таки справжній вовк? А Василько не побоявся! Як він кинувся на звіра, розмахуючи ломакою! (Ну, нехай теля, та він же думав, що вовк!). Хлопчикові палко заманулось і собі бути схожим на Василька. У нього ворухнулась навіть заздрість до друга. Чому не він, а Василько перший вирішив повернутись? Чому не він, а Василько з ломакою пішов на вовка?

Час уже й повертатись до лісорубів, але тут виявилось, що загубилася кудись стежка, якою вони прийшли сюди. Ось вона тут звивалась між грабів, збігала на згір'я, а тепер мов у воду канула.

— А нащо нам стежка? — сказав Василько. — Ми підемо навпростець. Навпростець — завжди ближче.

— А ти знаєш, куди це навпростець? — з сумнівом спитав Ігор.

У нього часто бувають такі дивні запитання.

Що ж тут не знати? Треба тільки звернути із стежки, якою всі люди ходять, і йти просто й просто.

Зараз і звертати не треба. Однаково ж стежки нема.

А в який бік йти — це найлегше взнати. Василько добре пам'ятає, що як ішов він сюди, то права рука була в нього з правого боку. Отже як йти назад, то, без сумніву, права рука буде тепер з того боку, де раніше була ліва рука.

Так визначивши напрямок, діти пішли вперед. І хоч ліс дедалі густішав, та Василько йшов швидко й упевнено — його права рука була зараз з того боку, де була раніше ліва.

Крім того, випадок з бовкалом на яскравому прикладі довів, що боятися нема чого.

Ломаку, з якою хлопчик кинувся на вовка, він любовно взяв із собою. Василько покаже її всім — і найперше, звісно, батькові та дядькові Гайдебурі. Аякже! Він, Василько, не злякався вовка! (Ну, нехай теля, та він же думав, що вовк!)

ДІВЧИНА В НАМЕТІ

Василько йшов навпростець, і Ігор теж ішов за ним навпростець. Не міг же він піти інакше, коли десь поділася стежка.

Хлопчина вірив, що Василько приведе його куди треба. Правда, він не зовсім зрозумів, чому права рука має тепер бути з лівого боку. Обидві руки залишались на належних їм місцях, та Ігор, поглядаючи на впевнений крок Василька, намагався прогнати свої сумніви.

Василько немов виріс. Наче не ломаку він ніс на плечі, а рушницю.

І Ігор вирішив, що він віднині теж стане страшенно хоробрим.

Та як це, мабуть, страшно — нічого не боятись!

Вовцюган клацає за кущем зубами, а ти йдеш собі до ліщини, вибираєш дебелу ломаку і б'єш з усієї сили вовцюгана по голові. А потім здираєш з нього шкіру разом з бовкалом і несеш до дядька Панаса Гайдебури.

Ух, як це страшно — бути хоробрим!

А навколо така вже глушина стала, що обидва хлопчики зрозуміли: йдуть вони все глибше в ліс і ніякої дороги немає їй близько.

Василько вперше розгублено озирнувся.

— А гляди, Ігоре, — сказав він, — мабуть, ми не туди пішли.

— Вийдемо! — відповів Ігор, намагаючись, щоб це прозвучало в нього зовсім спокійно. «А що як ніколи вже не виберемося звідси?» — подумав він.

Йому здалось, що дерева навмисно заступають дорогу і навмисно ліщина простягає гнучкі руки, щоб схопити хлопчика в полон.

Василько зупинився.

— Знаєш, де ми? Ігорка, ти не знаєш. Ми біля Чорного провалля.

— А це страшно?

— Для німців було страшно. Тут жили партизани. В них у цьому яру були землянки викопані. І на острові теж були партизани. Там, на острові, і могилки є — партизани ховали своїх товаришів.

— Мій тато вже двічі був на острові, — сказав Ігор. — Він шукає могилу мого брата. Його звали Петя. Ми жили до війни в Тулі, і Петя пішов на фронт. А якась дівчина з цього села прислала після війни нам листа. Вона була партизанка і знає, де поховали мого брата. Тільки її зараз тут немає.

— І мій тато був у партизанах, — похвалився Василько.

— А мій тато сказав: «Давай поїдемо на Україну і знайдемо Петіну могилу». Тато будуватиме тут електростанцію.

— Ігорка, в тебе кров на щоці.

— Це я вдряпнувся.

— Я знаю, коли ти вдряпнувся, — це тоді, як ми продиралися крізь тернові кущі. Я руки подряпав. У терна такі колючки, як кігті в кішки.

Василько став терти кулаком око.

— Мошка попала.

— Давай я витягну, — обізвався Ігор. — Мені тато дав учора чисту хусточку. Коли мама була жива, то вона мені давала хусточки, а тепер — тато.

Він кінчиком хустки витяг мошку, потім озирнувся і зітхнув:

— Я вже хочу знайти дорогу, Васильку. А може, нас тут і ніч застане? Тільки я нічого не буду боятись. А коли буде страшно, я однаково не скажу.

— Я виведу, — сказав Василько.

І діти знову пішли вперед. Василько не знав куди йти, та він мовчав про це.

Зненацька блиснуло таке сліпуче сонце, що хлоп'ята примружились. Перед ними розкрилась широка галявина — чудовий лісовий закуток. Безліч метеликів літало над квітами, співав зяблик, заклопотано цокала чечітка.

А посередині галявини в густій і високій траві стояв намет. Намет!

Взявшись за руки, діти мовчки дивились на нього, не на-

важуючись підійти ближче. Сонячні зайчики гасали по всій галявині.

Удалині засвистіла вивільга, і все стало звичайним, і тоді хлоп'ята, втопаючи в траві, яка досягала їм майже до пояса, тихо підійшли до намету.

Він був споруджений з віття. Зелене, але вже засохле листя щільно вкривало його з усіх боків.

— Курінь! — промовив Василько. — Мов на баштані. Та це ж наші хлопці його зробили, як гриби збирали! — ураз пригадав він. — Онисько з Карпом розповідали.

— А хто в ньому живе? — прошепотів Ігор.

Вони зазирали в середину намету та так і лишились, мов зачаровані, на місці.

В наметі спала дівчина. Біля неї лежав барвистий вінок, вона розкинула руки, вид її пашів як жоржина, і від довгих вій на щоках тріпотіли тіні.

Золоті плями тихо гойдались на зеленій спідниці.

Все це в одну мить схопило зірке дитяче око.

— Лісовичка! — шелеснув Василько.

— Не лякай, це ж — дівчина!

Дівочі губи тихо заворушились уві сні, немов вона вимовила якесь слово. Потім дівчина глибоко зітхнула і, не просипаючись, поклала собі під щоку долоню.

Та діти вже чкурнули геть. Сховавшись у кущах на протилежному боці галявини, вони здалека стежили за наметом.

Посвист вивільги почувся ближче, і десь недалеко зашуміло віття, наче хтось продирався крізь кущі.

Ще мить — і на галявину вийшла людина.

Вона поклала в рота два пальці і переливчасто засвистіла, як вивільга.

— Хто це? Та це ж... дядько Лукаш! — мало не скрикнув вражений Василько.

А Лукаш упевнено пішов до намету. І назустріч йому вийшла дівчина-лісовичка в барвистому вінку, з двома довгими косами, босонога, в зеленій спідниці.

Спросоння вона мружилась на сонце і радісно посміхалась.

— Лукаше! Я тебе чекала ще вранці! — промовила вона, простягаючи парубкові руки.

Василько не вірив власним очам. Все було загадково для дитячої уяви й несподівано. Що ж це за дівчина в наметі?

А дядько Лукаш? Він же сказав, що йде до лісника, а опинився ось тут на галявині...

І Лукаш уже був не звичайним парубком, якого часто можна було застати в хаті-лабораторії, де пророщувалось насіння й висіла нанизана на мотузок картопля.

Ні, Лукашова постать тепер набирала солодкої таємничості, і як же цього не зрозумів Василько ще раніше?

І згадалось Василькові все, що досі знав він про Лукаша.

Було, наприклад, таке. Коли в колгоспі почали від невідомої причини гинути корови, Лукаш пішов на пастівник. Він ходив туди не один день і не два, доки не приніс у кишені якоїсь трави.

Це була на вигляд звичайна, не дуже показна трава, а Лукаш сказав:

— Знайшов коров'ячу смерть!

У районі зробили дослід і виявилось, що це дуже небезпечна для тварин рослина, і звати її: трава святого Лаврентія.

Мабуть, це був дуже злий святий. Може, він домішував тієї трави до їжі своїм ворогам.

Трава була отруйна.

Потім школярі і колгоспники скрізь вишукували це зловредне зілля і нищили його з корінням. І скот перестав гинути.

А то привіз Лукаш десь із дніпрового берега каміння. Те каміння били, здрібнювали, просівали. І коли почали полоти картоплю, то в землю додавали порошку з Лукашевого каміння.

Яка ж картопля вродила того року! Ніколи не було ще такого величезного врожаю.

І всі в колгоспі казали: «Лукашеве каміння силу дало картоплі».

Наче Лукаш такий чудодійник, що годував порошком картоплю, а вона виросла завбільшки як горнятко кожна картоплина.

Діти бачили, як, узявшись за руки, стали біля намету Лукаш і дівчина.

Про віщо вони розмовляли, не можна було почути, та, мабуть, дуже радісна й хороша була в них розмова, бо ясно усміхались у них обличчя, і зрештою Василько з Ігорем вирішили, що лісовичка аж ніяк не страшна.

Та ось Ігор необережно наступив на сухий сучок, і він голючно хруснув.

Лукаш і дівчина разом глянули в той бік, де сиділи за кущем діти.

Та їх уже там не було. Тільки віття ліщини зашуміло, тільки трава притоптана ще ворухилась, як жива, намагаючись зіп'ястись на ноги.

Зовсім несподівано натрапили хлоп'ята на стежку. Василько впізнав її: це була стежка, якою діти з колгоспу часто ходили в ліс по ожину.

Тут і пожалкував Василько, що як бігли від галявини, то погубили всі гриби — і товсті масляки, і печериці, і духмяні золоті лисички.

Та тепер уже діти пішли стежкою, а вона сама доведе куди треба. Еге ж, стежка завжди доведе до людей.

— Ігорка, — питає Василько, — ти нікому не скажеш? І я нікому-нікому. Ні про дівчину, ні про Лукаша. А Лукаш і не знатиме, що ми його бачили біля намету.

Щось руде майнуло над головами.

— Білка! Білка! — збуджено крикнув Василько.

А білка швидко помчалась по стовбуру дерева і зникла, тільки майнув її вогненний пухнастий хвіст.

— Знаєш що? — спитав Василько. — Вона ж десь у дупло вскочила. А в дуплі в неї завжди повно горіхів.

Василько підійшов до дерева й глянув угору.

— Високо. Та то нічого. Я полізу. Дупло десь там... А коли гукну тобі, ти підставиш кошика — я сипатиму горіхи. Тільки ширше його розкриєш.

— Добре, Васильку, я — широко...

Василько охопив руками стовбура.

— А ти не впадеш? — Ігор задирає голову. — Високе дерево.

— Не на такі лазив, — відповідає Василько. — Мені б тільки за першу гілку вхопитися. Ти підсади мене.

Ігор охоче підсаджує свого друга. Хлоп'ята напружено сопуть, важко дихають.

Нарешті Василькові пощастило вхопитись за гілку. Він підтягся вгору, ліг на гілку черевом, дригнув у повітрі ногами, зручніше вмоштуючись.

Ігор стояв унизу і стежив за кожним рухом Василька.

— Ігорка! Є! Дупло! — ураз радісно прозвучав Васильків голос.

Василько засунув у дупло руку і в ту ж мить його обличчя скривилося від болю й переляку.

Ще не розуміючи, що трапилось, Ігор почув якесь дзижчання, наче над головою крутився великий чміль. Щось гостре, як шило, боляче штрикнуло в лоба, і хлопець побачив над собою кілька величезних жовтих ос. Проте це були не осі...

Василько похапцем спускався з дерева.

— Тікай! — гукнув він до Ігоря. — Шершнюки!

Ігор відчув другий, ще болючіший укусу у руку, і кинувся тікати, кошиком відганяючи від голови шершнюків.

Він відбіг далеко від небезпечного місця. Дзижчання вже не було чути.

Хлопець зупинився. А де ж Василько?

— Васи-ильку-у! — гукнув він.

Ніхто не обізвався.

Хлопчик якусь хвилину стояв на місці, не знаючи, що йому робити. Його товариш не з'являвся. Було боязко повернутися назад. І досі ще у вухах стояло те огидливе дзижчання й перед очима не зникало видіння: страшні, з палець завдовжки шершні — жовті і смугасті — кружляють біля обличчя...

«Там, у дуплі, було, певно, їхнє гніздо, — міркує Ігор. — І вони, кляті шершнюки, мабуть дуже скусали Василька...»

Раптом хлопчину хапають дрижаки: «А що як Василько вже помер?»

— Васильку-у! — розпачливо, відчайно гукає Ігор.

Йому здається, що здалека долинув якийсь відгук, схожий на стогін. А може, то тільки луна відгукнулась десь далеко в хащі?

І знову тиша навколо. Лише сухий сучок, чіпляючись за віття, з тихим шелестом впав на землю. Мабуть, його збила з верховини якась пташка.

Метелик з іржавого кольору крильцями майнув між дерев. Мережана папороть, стрілчасте листя конвалій таїлось у вогкому затінку під дубами.

Нарешті Ігор відчуває, що він не може далі чекати. Величезна тривога за Василька охоплює всю його маленьку істоту.

Він стискує в руці держальце кошика й хутко йде туди, де залишив товариша.

Він побачив його ще здалека. Василько лежав під деревом, уткнувши в траву обличчя, сховавши під себе руки й увесь зібгавшись.

Ігореві стало страшно. Це був не мимолітний переляк, — це був холодний жах, коли дитина усвідомлює, що скоїлось якесь непоправне лихо.

— Васю! — вихопилось у хлопчика.

Василько поворухнувся і гукнув:

— Не підходь! Закусують!

Ігор зрозумів, що рій шершнів літає над Васильком і огидливі жовті комахи не дають йому піднятися на ноги.

В одну мить хлопчик уявив себе на Васильковому місці. Наче не Василько, а він сам лежить на землі, уткнувшись обличчям у траву.

І щось немов штовхнуло хлопчика. Він надів на голову кошика і з відчайною рішучістю побіг до Василька. Той щось гукнув, — що саме — Ігор не розчув, — і просто з розгону впав на Василька. Тепер Ігор затулив його від шершнів, і розлючені комахи з шелестом били в кошика.

— Васильку, — прошепотів Ігор. — Ти не бійся, нічого не бійся...

Він здригнувся, бо шершень ударив у незахищене місце — в плече.

— Ти не бійся, вони тебе не дістануть...

— А ти як? — глухо обізвався Василько. — Чого прибіг? Пропадеш!

Ігор чув шелест десятків крилець і дзижчання — сердите, роздратоване.

— Не пропаду!

— Дурний, закусують!

— Я накрився кошиком, Василечку. Ти лежи, лежи спокійно.. Тобі дуже болить?

Ігор потай дивувався, що його страх немов зняло рукою. Невже він такий хоробрий? Він відчував під собою тепло тіло товариша, чув його дихання. Глибока ніжність до Василька сповнила серце. Ніжність і радість, радість від того, що Василька вже не кусають огидливі шершнюки. І перед цією радістю забувся навіть власний пекучий біль.

— Василечку, тобі не важко? Потерпи трішки. Вони вже розлітаються.

— Не ворухися, Ігорка. Вони відстануть. А ти не сердишся на мене?

— За віщо?

— Я тобі скажу... Я знав, що то не вовк.

— Ти знав?

— Еге ж. Як ми ото стали тікати, то я озирнувся і побачив теля...

Ігор мовчки зітхає. Йому навіть шкода, що почув це Василькове признание.

Василько розуміє, яке розчарування відчуває зараз його друг. Він намагається його втішити.

— Нічого, Ігорка, вдруге вже стрінеється справжній вовк, ось побачиш! І ми його не злякаємось! А чому ти мовчиш? Ти не сердишся?

— Ні,—відповідає Ігор,—тільки вдруге не обманюй. А як би було гарно, коли б то був справжній вовк із бовкалом! Правда ж, Васильку?

Минула ще добра година, доки відлетів останній шершень. Затихло дзижчання і шелест слюдяних крилець. Тільки тоді наважився Ігор підвести голову.

Хлопчики поплазували, щоб знову не привернути уваги комах.

Далеко на стежці Ігор глянув на Василька, Василько — на Ігоря, і вони не впізнали один одного: в кожного обличчя розпухло, замість очей світилися тільки щілини, немов прорізані осокою.

Але діти були на стежці, на справжній стежці, і вона вела з лісу — до батьків, до людей...

І, обнявшись, двоє хлоп'ят ішли тією стежкою. Ліс став рідший, і вже блиснуло чистою синявою небо на світлому узліссі.

СЕСТРА

Мати не зовсім здорова, і тепер іноді Василько замість неї світить бакени, бо батькові ніколи.

Бере він з собою і Ігоря. Хлопчина давно вже навчився добре гребти, навчився і плавати.

Цілими днями друзі проводять на річці в човні або на піску біля води. Разом вудять рибу, а то ловлять мальків у пляшку.

Одного разу, бродячи біля берега, вони знайшли у воді залізну німецьку каску. Підняли, а з неї як випорсне окунь!

— Знайшов схованку! — сміявся Василько.

Під крутим берегом він ставив вудки з живцем на шуку. Шуки не ловились, та від того рибальський запал у хлоп'ят не зникав.

У калюжах, які залишилися від весняної поводи, в осоці водились черепахи. На них зверху немов хто поклав чорну сковорідку. А знизу в черепах сковорідки не було — черево в них було світле, жовтувате.

Увечері черепахи виповзали на пісок, хлоп'ята їх ловили, а потім випускали, і тварини, кумедно витягуючи гадючу голівку, хутко тікали у воду.

Великі білі метелики на ніч засипали на квітах, згорнувши крильця. Іноді пролітав з лісу жук-рогач, тільки впіймати його було важко, бо він летів високо — хоч і підскочити, а не дістанеш. Жук поспішав на острів, там теж густий ліс і там, мабуть, чекають його в гості родичі.

Ігор розповідав Василькові про своє життя в місті, про книжки, які йому читав батько. І обидва хлопчики давно вже вирішили, що вони будуть капітанами і пойдуть удвох на північ.

Вчора батько з матір'ю довго про віщось балакали на ніч. Потім батько читав газету, а Василько лежав на своїй постелі — на свіжому сіні, вкритому зверху рядном — і теж не спав.

За Дніпром сховався місяць і світив у віконце постової будки. Може, він і заважав спати хлопчикові, а може, заважали комарі, які звечора залетіли в будку.

У кожного комаря був свій власний голос. Одні співали тонісінько, улесливо, наче прохали пробачення за те, що зараз ужалять. А інші гули басом, наче вони не комарі, а товсті чмелі. А ще інші і не співали, і не гули, а видзвонювали на якомусь своїм комариному струменті — чи на балалайці, чи на цимбалах...

І так видзвонювали, що не втерпів цвіркун, схопив свою скрипку й собі загравав...

Слухає Василько цю гру і уявляє чорного вусатого цвіркуна із скрипкою в лапках. Він не сам — навколо нього малі цвіркунята хорівод ведуть, в боки та навприсядки.

Уночі чув Василько крізь сон якусь метушню, хтось гомонів, наче мати чогось дуже скрикнула, та не в силі був розплющити очі.

А раніше-вранці побачив, що матері немає в будці, тільки батько сидить біля вікна, гострить пилку, та, мабуть, не йде в нього на лад робота, бо все чогось позирає то у вікно, то просто відкладає терпужок і замислиться.

Батько побачив, що Василько проснувся, і підійшов до нього. І якесь незвичайне було в батька обличчя — ніколи раніше не бачив його таким хлопчик. І ніжне, і радісне, і суворе, і ще якесь — не добрати.

Зрозумів Василько, що трапилось щось незвичайне, а що — невідомо.

— Синашу! — сказав батько. — Вставай швидше!

Василько схопився і враз побачив біля маминого ліжка колиску. Та вчора ж іще цієї колиски не було!

А батько таки мало не заплачуть, і очі світяться, і наче сльоза в них бринить.

— Вставай, синашу. Доки ти спав, сестричка твоя народилась.

Василько кинувся до колиски — ні, вона була порожня.

— У лікарні вони, — світить очима батько, — і мати, і сестричка. Одягайся мерщій, підемо провідати. Чи тобі, може, ніколи? Може, окуні чекають? Може, за бубирями скучив?

Василько похапцем натягає штаненята. Йому чомусь і ніяково, і боязко. І страшенно незвично. Скільки жив без сестрички, і раптом — на тобі! Вже й колиска є. Легенька, і поскрипує.

Батько гойднув колиску, і вона заскрипіла тихо-претихо.

В лікарні людей було небагато. Кілька чоловіків, дві ба-

би та ще якийсь дід з чорною бородою, який сидів на лавці в коридорі й увесь час хитався.

— Чого він кланяється? — тихо спитав у батька Василько.

— Болить йому.

— А що болить?

— Не знаю. Може, зуби.

Батько наказав Василькові почекати його, а сам кудись пішов.

Василько сів на лавці. В коридор виходило багато білих фарбованих дверей, і хлопчик почав відгадувати, за якими ж дверима знаходиться його мати.

Мимохіть він прислухався до розмови двох бабів. Одна з них була заплута в чорну вовняну хустку. Друга, рідкозуба, з гострим, як клинчик, підборіддям, на якому сівіло кільцями волосся, пронизливим голосом розповідала:

— От він і каже: «давно вже я, каже, не спав під грушею. Дай, каже, рядно або кожух, переночую сьогодні на дворі. Та й груші щоб хто, бува, не обтрусив». Ну, я й дала йому кожуха. Ото він переночував, а вранці в нього й розболілись зуби. Мабуть, застудив.

Вона вказала очима на діда, який сидів на лаві й кланявся.

Василько почав рахувати, скільки разів поклониться дід. Він дорахував до десяти, коли дід раптом перестав хитатись, сів рівно і подивився на свою стару.

— Чого ти? — вимовила вона. — Хитайся, воно легше.

— Не болить, — задоволено відповів дід. — Перестало. Може підемо додому?

— Записані ж! — сказала рідкозуба бабуса.

— Записані, то треба на прийом, — процідила крізь зуби баба в чорній хустці. — Сьогодні перестало, а завтра може знову заболіти.

Василькові стало шкода діда: тепер нічого не вдієш — записано вже старого в книгу, і хоч-не-хоч треба йти до лікаря. А лікар почне виривати хворого зуба.

Невідомо, що трапилось далі з дідом, бо з'явився батько, такий чудний, в білому халаті. В руці у нього був ще один халат — маленький, і він нап'яв його на плечі Василькові.

— Ходімо, синашу.

Василько слухняно встав і пішов за батьком довгим коридором. Коридор завернув ліворуч, і тоді батько зупинився перед дверима, оббитими рудою повстю, і обережно постукав.

З-за дверей щось гукнув жіночий голос, і батько, тримаючи Василька за руку, ввійшов у велику кімнату, де за столом сиділа якась жінка, теж у білому халаті, і щось писала.

«Ось запише зараз у книгу», — подумав Василько, скошуючи око на ручку з пером.

Батько привітався до жінки.

— А я оце з сином. Провідати прийшли Галину Михайлівну. Можна?

Жінка посміхнулась, сказала «одну хвилинку» і вийшла в сусідню кімнату.

Василько сів з батьком на диван.

Тепер у Петра Максимовича був зовсім інший вираз обличчя, ніж сьогодні вранці. Василько потай навіть здивувався, яке воно мінливе.

Батько сидів немов прив'язаний до кілка і був чомусь страшенно гордий. Атож, він спогорда обводив очима стіни кімнати, стіл і плакат, на якому фізкультурниця тримала рожевощокну дитину.

І всім своїм виглядом батько наче говорив: «Дивіться, я тут у вас найполовніший». А який же він найголовніший, коли питав у жінки за столом дозволу провідати матір?

Василько торкнув батька за рукав і стиха спитав:

— Тату, чого ви такі?

Жінка ввійшла, посміхнулась і сказала:

— Ввійдіть, будь ласка. Все гаразд.

— Здорова? — зрадів Петро Максимович.

— Здорові обое — і дружина ваша, і дочка, — сказала вона, кивком голови запрошуючи увійти в ту кімнату, де щойно була сама. — Дочка важить чотири кілограми. Ось як!

В цю мить почувся голосний дитячий плач за стіною, і батько враз немов розгубився. Його рухи стали без потреби метушливі, і Василько здогадався, що то, мабуть, кричить його сестра.

«Горлата, як наш півень», — подумав він і чомусь міцніше вчепився за батькову руку.

Батько відчинив двері й переступив поріг.

В невеличкій кімнаті було одне ліжко, біля нього — столик з шухлядкою. А на ліжку...

— Мамо! — скрикнув Василько, дивлячись на рідні риси матиного обличчя. — Мамочко моя!

Він кинувся до матері й став навколішки біля її ліжка. Тільки тепер він усім своїм дитячим серцем відчув, що немає

в нього на всьому світі ріднішої людини, як мати, ось оця дорога, кохана матір — така бліда, але з такими ж, як завжди, люблячими очима і з тихою, лагідною усмішкою.

І те, що мати була не вдома, а лежала в чужій кімнаті, серед незнайомих людей, на чужому ліжку, викликало у Василька раптом такий жаль і таке зворушення, що в нього залоскотало в горлі від сліз, які підступали звідкілясь все вище й вище і ось-ось мали покотитися з очей.

— Мамуню, ходімо додому! — цілував він її шкарубкі руки, які зараз трішки пахли якимись ліками, але від того не перестали бути ласкавими руками матері. — А в нас уже й колиска є, така легенька, і рипить тихо-тихо як погойдати.

Мати усміхалась, гладила Василькові волосся, і така вона була незвичайна під цією чужою ковдрою, що хотілося швидше взяти її за руку й повести додому.

— Ти хоч снідав сьогодні без мене, синку? — спитала вона.

І від цього такого звичайного запитання знову підкотилися Василькові до очей сльози, бо він згадав, що й справді не встиг поспідати, поспішаючи з батьком до лікарні.

Але він не заплакав. Ні, Василько судорожно проковтнув сльозу, бо він побачив, що мати лежить не сама.

Не сама!

Поряд з нею, прикритий серпанком, примостився якийсь суверток, схожий на ляльку. Так, це була жива лялька — з личком червоним і зморшкуватим, з носиком-гудзиком, ротиком — таким маленьким, що в нього не вліз би, мабуть, і Васильків палець. І ця лялька сопіла, кумедно чмокала й ворушила пальчиками, схожими на червачки.

Вражений несподіванкою (хоч коли йшов сюди, добре знав, що побачить сестру), схвилюваний, скаламучений незвіданими почуваннями, які враз переповнили груди, Василько повільно підвівся з колін.

— Це — вона? — спитав тихо.

Ось ця маленька лялька із зморшкуватим личком — його сестра, вона житиме з батьком і матір'ю і з ним, Васильком, у постовій будці, для неї вже приготовано колиску...

— Ти любитимеш її, Васильку? — питає мати. — Дивися, яка вона маленька, яка гарнісінька...

Василько не знає, чи любитиме її, чи ні. Зараз він відчуває до цього живого сувертка тільки велику цікавість. І він

знає — обов'язково хвалитиметься сьогодні усім хлопцям, що в нього є сестриця.

Але, щоб не обидіти матері, Василько відповідає поважно, з розумінням справи:

— Щоб сестри та не любити? На те вона й сестра.

І коли батько з матір'ю весело сміються, він удає ображеного:

— Нічого, з посміху люди бувають.

Це маленьке личко притягає його, він не може відірвати від нього очей.

— Мамо, — просить хлопчик чомусь пошепки, — а можна її потримати за пальчика?

Він бере дитину за теплий кулачок і тримає його так, наче це найтонша в світі дорогоцінна чаша. І в ті короткі хвилини, коли ніжне тепло немовляти наче переливається в його руку, Василько вже знає, що він любить, навіки любить цю маленьку живу істоту, яку звуть його сестрою.

МОГИЛА НА ОСТРОВІ

Дівчина, яка знає, де могила Ігорового брата Петі, вже повернулась у село. Про це розповів Василькові сьогодні вранці Ігор.

А Василькові теж є чим похвалитись: у нього вже є сестричка — манюня, а важить чотири кілограми. Тільки де її важили: чи не в кооперативній крамниці? А мати такі раді, що народили собі дочку! Хтозна й які раді! І батько радий, і сусіди, і він, Василько, радий, бо досі ж у нього не було сестрички. А тепер як вона підросте, то вони вже втрьох гратимуться — Василько, Ігор і Надійка. (Так її назвали батько з матір'ю).

— Сьогодні я з татом їду на острів, — повідомляє Ігор, — і твій тато поїде. А та дівчина вже там зустріне нас. Ти поїдеш з нами?

Василькові трохи образливо, що Ігор не захопився звісткою про народження Надійки. А можна б оце зараз піти й подивитись на неї і навіть погойдати колиску. Але хлопчик розуміє, що в його товариша теж велика подія — дівчина покаже могилу його брата Петі, який разом з партизанами бив німців.

Та й як можна відмовитись від поїздки на острів?

У білому полотняному картузі вулицею йде Лукаш. Він іде й пересипає щось з долоні на долоню, зупиниться, дмухне, немов одвіває полу, і знову пересипає...

Василько й Ігор притихли. Вони шанобливо дали дядькові Лукашеві дорогу.

— Здрастуйте, — привітались обое.

Дядько Лукаш зупинився.

— Здрастуйте, хлопці. А чому це ви немов тікаєте від мене — аж тин підпираєте?

«Еге ж, так вам і скажемо!» — подумав Василько.

Він з цікавістю придивляється до Лукаша.

— Ось, хлопці, — показує Лукаш на долоні якесь дрібне насіння, — трава, а нічого не боїться: ні посухи, ні морозів. Я навмисно з ранньої весни не допустив до неї ні краплини вологи. А вижила! Ще й насіння яке вродило. Що коли б і пшеницю таку вивести? Як ви думаєте, хлопці?

Та хлопці думали про інше. Ач, який хитрий Лукаш! Про пшеницю розказує. А про лісову дівчину — то ні словечка!

По обіді Петро Максимович і інженер Кузьма Григорович посідали в човна. Петро Максимович взяв весло, а друге взяв Василько і сів на кормі, щоб рулювати.

Посередині човна примостився Ігор.

Інженер кахикав собі в кулак і майже не балакав. Він раз у раз позирав на острів, який темнів густим лісом і жовтів піщаними крутими берегами.

Ліворуч на острові, де гострів виступ, стояв на горбі перевальний стовп. Коли йде пароплав, то рульовий завжди керує на цей стовп, щоб не наскочити на міліну.

Острів наближався — і інженер Кузьма Григорович все частіше кахикав у кулак. Така в нього була звичка, коли він хвилювався.

Потім він скинув кепку, витер хусточкою голену голову й поглянув на Василька з Ігорем. І сказав Петрові Максимовичу так, наче звідкілясь з глибочини серця йшли ті слова:

— Діти, Петро Максимовичу, це цвіт людського життя.

І синя поволока заступила йому очі за скельцями окулярів — мабуть, він подумав про сина свого Петю...

Василькові захотілося торкнутися до великої, вкритої золотистим волоссям руки Ігорового батька і сказати йому, щоб він не журився. Та не сказав Василько нічого, посоромився.

Коли підїхали до острова, здивований Василько побачив там багато людей. Вони стояли на піску і всі дивились на

човен. Може, вони дивувались, як добре вміє рулювати Василько?

Тільки чого ж вони зібралися?

Осторонь стояла купка дівчат і в руках у них були вінки — багато вінків з волошок і всяких інших польових квітів, краще яких немає на світі.

Човен зупинився, батько Василька й Кузьма Григорович зійшли на берег, а дівчата підійшли ближче і привіталися. Одна з них — за руку з інженером і з Петром Максимовичем, а тоді повернулась до хлоп'ят.

Василько глянув та так і лишився стояти в човні з веслом у руках... Це була та самісінька дівчина-лісовичка в зеленій спідниці, яку бачили діти в лісі.

Вона швидко підійшла до човна й простягла Василькові руку, щоб допомогти йому вискочити на берег.

Василько взяв її руку і так дивився, що дівчина спитала: — Що ти на мені побачив?

— Нічого... — ледве спромігся вимовити хлопчик. — А де ж дядько Лукаш?

І сам не помітив, як спитав про Лукаша. А дівчина, здавалось Василькові, чомусь почервоніла і нічого не відповіла.

Василько глянув на Ігоря — він теж був ошелешений і тільки шепнув:

— Вона й є... Лісовичка...

Та тепер уже обидва хлопчики знали, що це зовсім не лісовичка, це — звичайна собі синьоока дівчина, а от Василько не знав її досі, хто вона й чия і як її звати.

— Ходімте, — сказала до Кузьми Григоровича, і Василько з Ігорем догадались, що це ж та дівчина, яка знає, де поховано Петю.

Василько пішов поруч і чув, про віщо балакав з нею інженер.

— Розкажіть, Марусю, про його останні хвилини.

— Він потрапив в оточення, — розповідала дівчина. — Бачте, він до останньої змоги захищав переправу. З ним було ще з десяток товаришів. А німці обійшли село, і тоді колгоспники переправили всіх — і вашого сина і всіх інших бійців — на острів, у безпечне місце.

«Пробитись до своїх їм не пощастило, а тут у нас утворився партизанський загін, і ми почали разом бити німців, спалили навіть їхній пароплав. Петю вашого було поранено, тяжко поранено в груди. А із штабу партизанського з'єднан-

ня прибув наказ — вирушити нам у рейд. Вирішили, що я залишусь доглядати поранених, яких не можна було взяти в похід.

«Я так запам'ятала, Кузьма Григоровичу, одну ніч. Дуби стогнали на острові — така шаленіла буря. В землянці чути було, як ревли дніпрові хвилі. І ось тієї ночі Петя прийшов до пам'яті. Я схилилась над ним. «Марусю, — покликав він тихо, наче шелеснув сухий листок, — дай води. Тільки холодної, з Дніпра...» Я подала йому кухоль, він випив і сказав: «Пече мене... Не втишити моєї спраги...» І потім заговорив зовсім тихо, ледве чути: «Марусю, напишеш батькові... товарішам... Розкажеш про мене. Яке, — каже, — в мене дивне почуття: наче я завжди буду з вами... І коли після перемоги мій батько будуватиме мости й палаци, — я буду з ним... І коли ти, Марусю, вже будеш вчителькою і пояснюватимеш дітворі уроки, — я теж буду з тобою в класі... Може, це тобі смішно, що я кажу? Це тому, — шепоче, — що я не хочу помирати. Я ще так мало зробив для Батьківщини. Я міг би зробити більше, Марусю». І він заплющив очі. А дуби на острові вже стогнали від бурі і ревли хвилі. Петя не обзивався.

«Незабаром він помер. Я вирила в лісі могилу, поховала його. А як тільки прогнали німців — написала вам. Відповіді не дочекалась, бо поїхала вчитись. І оце тільки недавно повернулась...

Кузьма Григорович узяв дівчину за лікоть і промовив:
— Спасибі вам. Спасибі!

А вона так глянула, немов спитала: «За віщо?»

Потім поправила коси — вони звивались у неї на спині, довгі й товсті — і прискорила кроки.

Могила була під старим високим дубом. Вона була вся зелена від трави, дбайливо обкладена дерном, і на ньому ще не встигли зів'яти жовті вогники кульбаби й білі зірки ромону. В узголів'ї пофарбований у червоне стовпчик із п'ятикутною зорею і на ньому дощечка з написом.

Ігор, який стояв поруч з Васильком, пошепки прочитав:

«Сержант Петро Кузьмич Рибakov. Віддав життя за Батьківщину 15 листопада 1941 року».

Біля могили вже було багато людей.

Всі мовчали, навколо в тишині тільки стрекотіли коники. Чоловіки всі стояли простоволосі, і коли підійшов Кузьма Григорович з Васильковим батьком і дівчина в зеленій спід-

ниці, — немов дмухнув вітрець, люди шелеснули, і знову все стихло.

Хтось тихенько сіпнув Василька за руку. Хлопчик озирнувся і побачив Тимка Куличка з Ониськом. Хлоп'ята були в чистих сорочках, і навіть Онисько причепурився, і в руках у нього пашіли червоні пишні жоржини. Він просунувся наперед і поклав їх на могилу. Потім він став поруч з Васильком, і обличчя в Ониська було суворе й журне. Мабуть, він жалкував, що йому не довелося разом з партизанами бити німецьких фашистів.

І Василько нишком подивувався: так не були схожі ці сьогоднішні тихі хлопці на тих інших — на Ониська, Тимка й Карпа, з якими не раз доводилось Василькові грати в ква-ча чи в довгої лози.

Тимко нахилився до Василька й прошепотів:

— От партизани... Люди які!..

В його голосі — пристрасть і ніжність.

З протилежного боку могили вишикувалися в дві рівні шеренги піонери. В кожного з них червонів на шиї піонерський галстук. Збоку шеренги стояв піонер з червоним прапором. Василько бачив його в колгоспі не раз — це був син лікаря Юрко, старший за Василька на кілька років.

Двоє піонерів вийшли наперед з великим портретом і поставили його на могилі.

«Оце ж і є Петро Рibaков», — догадався Василько.

Один з піонерів був Василькові незнайомий, а другий... «Карпо!» — мало не вигукнув хлопчина. Василько й не знав, що Карпа, якому було вже десять років, недавно прийняли в піонерський загін. У червоному галстуці і в наваксованих блискучих черевиках він тепер мало нагадував того босоногого і розхристаного Карпа, який колись сидів біля вогнища на пастівнику.

Василько почув біля себе шепіт Тимка Куличка:

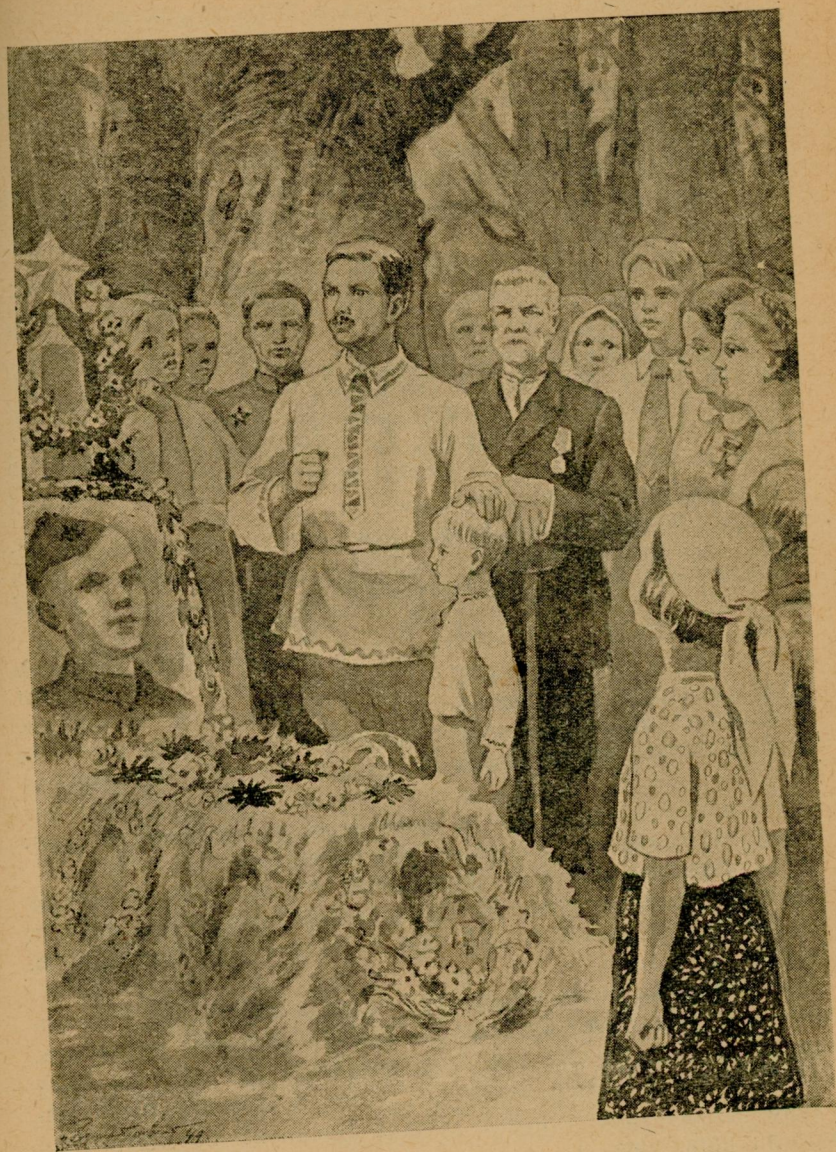
— Онисько, коли нас приймуть у піонерський загін, ми теж такі галстуки одягнемо.

— Авжеж, — відповів Онисько. — Я в піонерських походах буду прапор носити.

Інженер обійшов навколо могили, нахилився і притулив долоню до зеленого дерну.

— Ось де ти спиш, синку!.. — тихо проказав він. Хотів ще щось сказати — і не зміг...

Василько побачив, що батько протискується ближче до могили. Хлопчик теж тихенько посунув за ним.

Петро Максимович нишком погладив сина по голові й вийшов наперед.

— Дозвольте мені дещо сказати, — промовив він.

Стало тихо-тихо навколо. І Петро Максимович розповів про те, як сержант Рибаків з далекої Тули бився з німецькими фашистами на берегах Дніпра і як віддав молоде своє життя за Батьківщину.

Прості були його слова і ширі, і прості люди-трудівники стояли навколо і, посмутившись, слухали. Всі вони прийшли вшанувати пам'ять молодого воїна — адже він боровся і загинув за Вітчизну.

До могили одна по одній підходили дівчата і клали вінки, і вони були мов живі, ті вінки, сплетені з білого ромену й синіх волошок, з жовтої кульбаби і лилових дзвоників.

Василько з Ігорем теж нарвали чебрецю і дзвоників і прикрасили ними узголів'я. І незабаром квіти зовсім засипали могилу, і тільки здіймався барвистий пригорбок з ніжних тріпотливих пелюстків. Навіть на верхівці стовпчика тріпотів дикий вогненний мак, і оксамитні метелики зліталися з усього лісу на млосні пахощі квітів.

Люди заворушились, зашамотіли, немов давали комусь дорогу. Василько побачив, як з юрби вийшла, зігнувшись, баба Секлета — та сама, що дуже любить лягати і що в неї син Карпо — пастух із шрамом на обличчі.

Баба зігнулась під вагою мішка. Ті, що стояли ближче, допомогли їй. Вона поставила мішок на землю і пригорщами почала розтрушувати навколо могили білий дніпровський пісок.

Люди схвально закивали головами і зашепотіли, що баба Секлета добре робить, і незабаром піщана стежечка оточила могилу.

Василько обняв Ігоря за шию і зашепотів йому в самісіньке вухо, аж той скривився від лоскоту:

— Ігорка, — шепотів Василько, — я зроблю шпаківню, ловку-ловку, і почеплю її ось на тому дереві біля могили. Весною шпаки прилетять і будуть співати Петі пісень. Добре, Ігорка?

Ігор мовчки кивнув головою — сльози підступили в хлопчика до горла. Йому було шкода брата і водночас уявлялось, що це не Петя, а сам він, Ігор, лежить у могилі, і це йому сплели стільки вінків дівчата, і йому посипають пісок навколо горбка, і для нього обіщає Василько почепити біля могили шпаківню...

— Спи спокійно, дорогий воїне, — сказав Петро Максимович. — Пам'ять про тебе в наших серцях!

І Василько побачив, що інженер, відвернувшись, сховав у долоні обличчя, і його плечі затрусились, як осінній листок.

У дядька Лукаша горе: зник його старий батько.

Василько добре знав його. Це був сивий високий дід, його всі кликали — дід Черемшина. До війни була в діда, крім сина Лукаша, ще й дочка Устя, а в неї троє дітей: два хлопчики й дівчинка — дідові онуки.

Коли на Україну вдерлися німці, темними ночами осінніми перевозив дід Черемшина на острів партизанів. Якось дізнались про це німці, довго мучили старого, допитували, де партизанський табір. Ні слова не сказав старий. Вбили фашисти його дочку, а діда привели до Дніпра і на його очах втопили двох онуків і онучку.

З того часу мало хто чув від діда якесь слово. Цілими днями сидить він у кутку і робить ложки. Гляне Лукаш, а воно не ложка, а дерев'яний хлопчик у дідових руках.

Часом схопиться старий і біжить до Дніпра. Ходить прибережним піском, гукає онучат. А буває, що скине чоботи і бредє в глибочинь. Вже не раз рятували діда від загибелі.

Вчора, коли не було Лукаша дома, знову втік дід Черемшина до ріки. І вже не повернувся старий. Тільки знайшли на березі дідові чоботи.

Кілька човнів довго плавали біля крутого берега — люди жердинами мацали дно. Не знайшли діда. Мабуть, понесла його тіло дніпрова вода — тепер уже пізно шукати...

Повернувся Лукаш додому. Стоїть порожній ослін, на якому завжди сидів старий батько, валяються навколо ложки, схожі на дерев'яних хлопчиків.

І ніхто не знав і не бачив, як тужив Лукаш. Одні тільки високі соняшники все бачили й чули. Круглоголові, вони цвіли й пишалися жовтогарячим цвітом і зазирали у вікна Лукашевої хати.

НА СТАНЦІЇ

Вже цілий тиждень стоїть над Рукавом гамір і шум. Дзвенять заступи, стукають ломи і кірки, задовбуючись у кам'янистий ґрунт, гуркоче каміння, яке навантажують на машини, торохтить трактор, скрикують гудки грузовиків, іржуть коні, гукають люди. А часом спалахне пісня, обірветься і знову